

1999 - 2000 ADLİ YILI AÇIŞ KONUŞMASI - Doç. Dr. Sami SELÇUK Yargıtay Birinci Başkanı

GİRİŞ

Yeni adlî yılı açıyorum.

Açılışı onurlandıran sizlere adlî yargı adına gönül borcumu ödüyor; yeni yılın insanımıza, ülkemize, insanlığa adalet, barış, mutluluk getirmesini; bu yıl yitirdiğimiz 18. Hukuk Dairesi Başkanı, sınıf ve can arkadaşım sevgili Sait REZAKİ ve Yargıtay C.Savcısı sevgili Arif Ünal ERSOY ile öbür meslektaşlarıma Tanrı'dan rahmet, emekliliğe sağlıklı ayrılan bütün meslektaşlarıma yaşam boyu esenlikler diliyorum.

17 Ağustos depremi yalnızca Marmara'yı değil, hepimizi yüreğimizden vurdu. Canlar gitti, evler yıkıldı. Bütün Türkiye ağladı. Yardımseverlik ve acıma duyguları çok yüksek olan halkımız devletiyle oradaydı. Ölenlere rahmet, yaralananlara sağlıklar diliyorum.

Türk Ulusunun başı sağ olsun.

Tanrı bana üçüncü bin yılın ilk adlî yılını açma olanağını başışladı.

Bu bir ayrıcalık mıdır yoksa rastlantı mıdır, bilemem.

Bildiğim tek şey, belki de dünya tarihinin rakamsal gibi görünen bu önemli dönemecinde beynimin üşüşen binlerce soruyla dolu ve yüreğimin karmaşık duygularla yüklü olduğudur.

Yaşadığımız olgulara bakıyorum. Cumhuriyetimizin 75., Atatürk'ün ölümünün 60. yılını geride bırakırken, çağcıl demokrasinin, küreselleşmenin ve postmodernizmin gündeme taşıdığı sorunları düşündüğümüzde, sanıyorum ki, "yirminci yüzyıldan yirmibirinci yüzyıla geçiş, yalnızca kronolojik bir olay olmakla kalmayacak, bir çağ değişimini de beraberinde getirecektir"[\(1\)](#). "Zira "av mevsimi" değil, ama "avlanma çağı" bitmiş, "haklar ve özgürlükler çağı" başlamıştır.

İnsanlık ve Türkiye kendilerine buna göre çeki düzen vermek zorundadır.

Dünyaya bakıyorum. Tüylerim diken diken. 1989'da Latin Amerika'da 100, Güney Asya'da 350, Doğu Asya'da 150, Afrika sahrasının güneyinde 300, öteki bölgelerinde 100 milyon insan açlıkla savaşmış[\(2\)](#). Açlık sorunu çözülmek şöyle dursun, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurumlar daha da büyümüş. 1998'de dünyada tüketime harcanan para 1975'tekinin iki katı olmuş. Bunun %86'sını zengin, %14'ünü yoksul ülkeler tüketmiş. Dünyanın en zengin üç kişinin varlığı 48 yoksul ülkenin ulusal gelirinden çok. Dünyanın en zengin 15 adamının varlığı, Kara Afrika'nın tüm gelirinin üzerinde. Dünyanın en zengin 225 insanının varlığının yalnızca %4'ü bütün dünyadaki insanların gereksinmelerini karşılayacak ölçekte. Dünyada bilimsel araştırmaların %90'ı Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'da yapılıyor.

Oran Latin Amerika'da %1,9, Afrika'da %05'tir. ABD ve Kanada 1994'te bilimsel araştırmalara 178 milyar dolar, Nijerya 20 milyon dolar harcamış(3).

Teknolojiyle doğal dengelerin alt üst edildiği, kùltürlerin ve uygarlıkların amansızca çatıştığı, dünya nimetlerinin âdil üleşilmediği acımasız ve acınası bir dünyadır bu.

Kimi devletler, böyle bir dünyada, adalet özünden yalıtılmış bir hukukun ruhsuz diliyle ahlâk ve aklın silahlı bekçiliğine özenmişler(4).

Ülkeme bakıyorum. Sırtını birbirine dönmüş iki Türkiye.

Uzun soluklu düşündüğümüzde ve ileri toplumların tarihleriyle karşılaştırdığımızda, efsanevi bir kurtuluş savaşını başaran, Cumhuriyeti kuran, onca travmalara karşı demokratik sabır ve erginlik sınavından yüz akıyla çıkan, ekonomik ve kùltürel dinamikleriyle dışa doğru patlayan, yayılan, genişleyen bir halk. Dipdiri, capcanlı, hep ayakta.

Gerçekten büyük bir halk bu. Böyle bir halkın çocuğu olmak bana kıvanç ve umut veriyor.

Bu birinci Türkiye'dir, doğru ve gerçek Türkiye'dir. Atatürk'ün kafasındaki bu Türkiye'dir.

Buna karşılık, her şeyi geriden izleyen, kendisinin üretip devletleştirdiği yazılı hukuka göre halkıyla mahkemelerinde sürtüşen, halkına güvenmeyen, hep içe doğru patlayan, yayılan, genişleyen, birinci Türkiye'ye yetişemeyen, hastalık irisi hantal bir devlet(5).

Bu ikinci Türkiye'dir, yanlış ve öykünmeci Türkiye'dir. Atatürk'ün tasarladığı Türkiye bu değildir.

Gönül isterdi ki; ülkemiz sık sık demokrasi göçüğü altında kıvranan bu ikinci Türkiye'yle, Sokrates'siz, Descartes'siz, Nobel'siz üçüncü bine girmesin. Ama işte giriyor.

Eğer "bunalım"; "dünyanın yaşamakta olduğu hızlı gelişme ve değişme karşısında bir ülkenin uyum yaparken karşılaştığı sorunları, yeterli bir toplumsal değişme perspektifine sahip olmadığı için, doğru olarak algılayamaması ve değerlendirememesi, dolayısıyla bu sorunları çözecek yeterliliği gösterememesi ya da yanlış çözümlere sarması"(6) ise, Türkiye'de bir bunalım vardır.

Bunu çözmek bizlere düşüyor.

Peleponnes savaşında yaşamlarını yitirenlerin ardından söylediği ağıt-söylevinde Perikles, devlet yönetimiyle ilgilenmenin erdemlerinden söz eder. İlgilenmeyenleri "zararsız", ama "yararsız" yurttaşlar olarak niteler.

Bence doğru bir saptamadır bu. Gerçekten diktatörlüklerin büyük önderlere, demokrasilerinse her şeyden önce kendilerini ciddiye alan, bilinçli, sorumlu, büyük yurttaşlara gereksinimleri vardır(7).

Sizlerin önünde, yararlı, ciddi, bilinçli, sorumlu, büyük yurttaşların önünde, yıllardır hukuk bilimi ve uygulamasıyla iç içe yaşamış her hukukçu; yalnızca karar veren bir görüş üreticisi (müçtehit) olarak değil, halkını aydınlatan yol gösterici (mürşit) ve hukuk savaşımıcısı (mücahit) olarak da konuşmak durumundadır. Üstelik bu hukukçu, öğrenimde fırsat eşitliğini gerçekleştirememiş bir toplumun çocuğu ise, bu yüzden daha yetenekli birinin zararına ve fakat kendi yararına öğrenim yapma olasılığı yüksek biri ise, özverili halkına daha çok borçlu demektir. Böyle olunca da, gözlemlerini ve saptamalarını, tek yol gösterici bilimin en son doğrularına göre değerlendirmek zorundadır. Gerçekleri peçeleyerek gerçeklerden kurtulmanın sanal cennetinde yaşama kolaylığı, "gerçekleri söylemekten korkmayınız" diyen Atatürk'ün okullarında yetişmiş bizlere elbette yaraşmaz. Unutmayalım ki, totaliter eğilimli toplumlar sevaplarını, özgürlük yanlısı toplumlar günahlarını abartırlar. Ama, bu beriki daha güvencelidir(8). Hiç değilse aldatmaz. Kuşkusuz en doğrusu, sorunları kırılmalara uğratmadan indirgemeciliği reddeden bir mantıkla ele almaktır.

Ben ülkemi doğrularıyla yanlışlarıyla, sevaplarıyla günahlarıyla birlikte seven biriyim. Gerçekçiyim.

Hukukun kimliği evrenseldir. Ükelere göre değişmez.

Sorunlara işte bu bilinçle yaklaşacak, sizleri de düşünmeye çağıracağım.

Şimdi bu tarihsel günde, Türk olarak, hukukçu olarak, yurttaş olarak, Atatürk'ün resmi altında, sizlerin önünde temel soruları birlikte soralım ve bilimin ışığında yanıtlayalım: Atatürkçülük ve onun uzun vadedeki amacı neydi? Çağcıl demokrasi nedir? Türkiye hangi noktadadır?

"Çağcıl" (moderne) derken, en ileri uygar değerleri yakalamış olanları; "çağdaş" (contemporain) derken, aynı zaman diliminde yaşayanları amaçlıyorum.

ATATÜRKÇÜLÜK

Tarih yapan her eylem adamının başına gelenler, Atatürk'ün de başına gelmiştir. Bu bir sınavdır. Atatürk ve Atatürkçülük, bilinçli yurttaşlar sayesinde bu çetin sınavı aşacaktır, aşmalıdır. İnançım budur.

Kimileri ona tasarlayarak (taammüden) sövüyorlar. Bu bir haçlı seferidir.

Bu konuda diyeceklerim kısa ve kesindir.

Bu saygısızlığı bırakınız. Atatürk kadar, kısa yaşamını halkına harcayan, yoğun yeğin hizmet eden önderler pek azdır. Türk halkının, geri kalmış ülkeler halklarının kurtuluşunda, çağcılılaşmasında en büyük pay onundur. Ben burada konuşuyor, sizler orada başınız dik dinliyorsanız, inananlar camiye, kiliseye, havraya gidiyor, esnaf alışverişini yapıyor, çiftçi toprağını sürüyorsa, bütün bunları ona ve arkadaşlarına borçluyuz. Bu yüzden "Atatürk" kavramı, artık bir ölümlünün adı olmaktan çıkmış, bayrak gibi, yurt gibi toplumsal/ulusal bir "değer" olmuştur. Ceza hukuku bu değeri koruyor. Burada korunan Atatürk'ün resmi, büstü, anıtı değil; insana ilişkin bir değer olan toplumsal ortak duygudur: Atatürk'e bağlılık, sevgi, saygı ve minnet.

Toplum barışı için bu ulusal değerinde artık hepimiz birleşelim.

Atatürkçülük karşıtlarının en tehlikelileri, kanımca, donanım yetmezliğinin yüzeyselliğinde yaşayan "gizli antikemalistler"dir. Tuzağa düşmemek için, tarih ve Atatürkçülük bilincimizi bilimin sınamalarından geçirerek onları iyi tanımak durumundayız.

Bunların bir kesimi, sondaj, arşiv cımbızıyla Atatürk'ün konjonktürel bir sözünü alarak kendi ideolojileri yararına kötüye kullanmayı huy edinmişlerdir. Sözgelimi, Türkiye Büyük Millet Meclisini açarken "padişah ve halifeyi kurtarmak"tan söz eden Atatürk'ü padişahçı/halifeci; cumhuriyet ve laiklik karşıtı ilan ederler.

Bir bölümü de, onu boyutsuz biçimciliğe, giysi, imaj çağdaşlığına, yapay, sahte ve kozmetik batılılaşmaya; farklılaşmaya geçit vermeyen, tekçi, monolitik, totaliter resmî bir Türk kimliğine kilitlerler. Bu yerel "şarkiyatçılar" (terim Edward W. Said'indir), Atatürkçülüğü, Doğunun Batıda alaya alınan imajından kurtulmak için yapılan, geçmişten kopuk biçimsel değişikliklere indirgerler⁽⁹⁾.

Gizli antikemalistlerin bir bölümü, Atatürkçülüğü, katı bir ideolojiye dönüştürerek, süre ve içerik açılarından onu güdükleştirip dondurmuşlardır.

Süre/zamandilimi açısından Atatürkçülük, artık var olmayan, yinelenemeyen 1930'ların "asr-ı saadet"ine hapsedilmiştir. Bunlar, 1930'ları 1980'lerle, 1990'larla örtüştürmek gibi, geçmişi şimdiki zamana taşımanın anakronik ironisini yaşar, her sabah yenilenip yeniden kurulan bir dünyada, bugün bile paradoksal biçimde di'li geçmiş zamanda konuşurlar. Eleştirel akılcılıkla Atatürkçülüğü irdeleyenleri yurda ihanetle suçlarlar. Bir akımı/görüşü besleyen biricik damarın eleştiri olduğunu, eleştiri olmazsa o akımın büzülüp içine kapanacağını, melankolikleşeceğini, tek boyutlu bir yapıya dönüşeceğini, Newton'ın "atalet yasası" uyarınca tükeneceğini bilmezlikten gelirler.

İçerik açısından bu gizli "antikemalistler", efsaneleşmiş, sıradışı bir kahramana duyulan Platoncu hayranlıkla yetinirler, beyin çilesi çekip bir türlü "öze" inemezler. Bu yüzden de, bilim yerine her Allah'ın günü, ozansı, slogancı, sığ sözcüklerle tıka basa kof hamaset dolu yalınkat söylevleri yineler, Atatürk'ü metalaştırırlar. Umberto Eco'nun dediği gibi, bu an büyük bir yangını söndüren çok büyük bir kahramana itfaiyeci ünvanının verildiği andır. O anda, bir yandan bilimsel deyişle toplumda yaratılan bıkkınlık/bezginlik karmaşasıyla (Aristeides kompleksi) Atatürk

sevimsizleştirilirken, öte yandan onun "en büyük yapıtım" dediği Meclisinin yanı sıra, partisi, mirasını bıraktığı çocukları Türk Tarih ve Dil Kurumları, hukuka kökten aykırı yasalarla bir çırpıda kapatılır; okutulması zorunlu din dersleriyle laiklik ilkesi çökertilir. Böylece Atatürkçülük diye Atatürkçülük diye Atatürkçülük vurgun yemiştir. Bunları hep birlikte yaşadık ve kahrolduk.

Bütün bunlar, ideoloji yaftasının ayartıcı ve ölümcül çekiciliğinde, kendilerinden menkul ideolojik biatın Atatürkçülüğe çıkardığı talihsiz faturalardır.

Gizli antikemalistlerin ortak yöntem yanılığı, Atatürkçülükten Atatürkseverliğe ulaşacak yerde tersini yapmış olmalarıdır. Atatürk'ü âdeta severken boğmuşlardır. Hem de "Beni görmek (sevmek) demek, mutlaka yüzümü görmek demek değildir. Benim düşüncelerimi, duygularımı anlıyorsanız, hissediyorsanız bu yeterlidir"(10) diyen Atatürk'ü.

Kuşkusuz Atatürkçülük bunlardan hiçbirisi değildir.

1920'lerde "Anadolu yaylasındaki ışık"(11), bir eylem adamı yakmıştır. Eylem adamlarının, öncelikle Atatürk'ün en iyi tanımı kanımca şudur: "İnsan (Atatürk) yaptığıdır"(12).

Elbette Atatürk, sondaj-arşiv yöntemiyle değil, olsa olsa yaptıkları ve değişmez amacı gözetilerek tanımlanabilir.

İlkin o, halkına inanır. Pragmacıdır. Kendi diliyle "ulusunun vicdanında ve geleceğinde sezindiği gelişme yeteneğini, ulusal bir sır gibi vicdanında taşıyarak" ve "uygulamayı evrelere ayırıp adım adım yürüyerek"(13) devrimini ustaca gerçekleştirmiştir. Bu pragmacılıktır.

Okur yazarı yok denecek oranda az, feodaliteden kurtulamamış, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi süreçlerini yaşamamış, sınıf katmanları oluşmamış, kültürel değerleri farklı bir halkı, yüzyılları yıllara sığdırarak ve devrim yoluyla yoğunlaşma momentini yakalayarak demokrasiye hazırlama, akılcı/demokrat insanı yaratma kavgasına girişmiştir. "Devrimler gülsuyuyla yapılmaz" (Disraeli). Bu yüzden o, otoriterdir. Ama asla totaliter değildir. Olmamıştır da. Hem de yaşadığı dönemin modasına karşın. Tek biçimli Sovyet insanını (homo sovieticus) ya da faşist insanı yaratmak için, insanların nasıl ve ne düşüneceklerini, nasıl uygulanacaklarını toplum mühendisliğine özenerek belirlemeye çalışan totaliter ideolojilerle kuşatıldığı bir çağda, Meclisi kapatma çağrılarını, padişahlık, ömür boyu cumhurbaşkanlığı önerilerini reddetmiş, ünlü sofrasında sabahlara dek tartışarak politikalar oluşturmuş bir önderdir, Atatürk. Faşizmi getirme önerisine "zorbalık" diye karşı çıkmıştır(14). Atatürk'ün ağızından bilimle çakışan gerekçeleri şöyledir: "Öğreti istemem, donar kalırız"(15). "Biz de uygulanamaz düşünceleri, kuramsal bir takım ayrıntıları yaldızlayarak, kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Ulusun maddî ve manevî olarak çağcillaşması yolunda eylemi söz ve kuramlara üstün tuttuk". "Ben manevî miras olarak kalıplaşmış hiçbir düstur bırakmıyorum. Benim manevî mirasım bilim ve akıldır. Zaman süratle ilerliyor. Böyle bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getirdiğini ileri sürmek, aklın ve bilimin gelişmesini inkâr etmek olur. Benden sonra beni

benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde aklın ve bilimin rehberliğini benimserlerse benim manevi mirasçım olurlar".

Atatürkçülüğün şifresi işte bu sözlerdedir.

Demek, Atatürk ideolog ve ideokrat, Atatürkçülük ideoloji ve ideokrasi değildir. Bilimin yaşama uygulanmasıdır. Yöntemi bilimsellik, amacı demokrasidir. İdeolojiler, Atatürkçülüğün amacı olan demokrasiye ters düşerler. Zira ampirik olarak yanlış, etik olarak haksız bir dayatmacılığı içeren "ideolojiler, fanatik özlere nedeniyle demokrasiyle bağdaşamazlar(16).

Hiçbir görüş/akım, Jüpiter'in kafasından ansızın doğan Minerva gibi, sıfır malzemeyle yaratılamaz. Sokrates Descartes'ı, Descartes Voltaire'i, Hugo'yu, Picasso'yu yaratmıştır. Atatürk de geçmişin ortak kültür belleğini ulusal potada katalizör olarak eritmiştir. Buna göre içli türkülerimizin titreşimleri çok sesli ezgilerle seslendirilecek, Yunus bizim kalacak, Goethe ve Baudelaire'in tadına varılacaktır. Ne köksüzleşme, ne Batıya özenme, ne de görüntüde çağdaş biçimsellik. Yalnızca özümsemiş çağcılık. Çünkü "özümsemek koşuluyla başkalarından beslenmek kadar özgün hiçbir şey yoktur. Aslanı aslan yapan özümsemişi koyun etidir." (Paul Valéry). Atatürk'ün deyişiyle "haraset-i fikriye" sayesinde özgün Türk kimliği yeryüzündeki vazgeçilmez yerini alacaktır.

İnsanlar geçmişten ders alırlar. Ama geçmişte değil, yalnızca şimdiki zamanda yaşarlar.

1930'lara dönülemez. Dönülürse şimdiki zaman da avucumuzdan kayar gider; yarının rüzgârları hiç esmez olur. 1930'lardan ders alarak, ama 1930'ların beççiliğine özenmeden geleceğe bilimin ışığında gelecekler üretilirse, işte o zaman Atatürk'ün mirasçısı, Atatürkçü olunur. Bunu iyi bilelim.

Şu an, zihinsel patinajdan kurtulmanın; 1930'ları yineleyip ifşa etmenin değil, yarınları gözeterek ve günümüzü iyi okuyarak Atatürkçülüğü sürgit inşa etmenin zamanıdır.

1930'lar, özgürlükçü, çoğulcu, katılımcı, tartışmacı demokrasinin fizyolojik işlerliğinin, "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" demokrat insanı yetiştirmenin önhazırlık, fidanlık dönemidir. Marliott'un, Atatürk için bir "diktatör değil, bir ulus edükatörü (eğitici)" demesinin nedeni budur(17).

Özetle Atatürk, demokrasiye iki talihsiz denemeye geçmek istemiş, başaramayarak ertelemiş; "...demokrasinin bütün gerekleri sırası geldikçe uygulamaya konulmalıdır." diyerek bunu gelecek kuşaklara, bizlere bırakmıştır(18).

Görülüyor ki, biz Mustafa Kemaller, 6 Eylül 1999'daki çağcıl bilimin en son verilerine ve değerlerine yaslanan demokrasiyi ne denli iyi algılar, amacımızı buna göre belirler ve optimal demokrasiyi gerçekleştirirsek o denli Atatürk'ün mirasçısı, Atatürkçü olabiliriz(19).

Unutmayalım. Bir toplum, şanlı bir tarihle, kurtuluş savaşıyla, devrimlerle, bunlarda en büyük payı bulunan eşsiz bir önderle, sarsıntısız geçilen bir demokrasi denemesiyle her gün övünüp duramaz. Övünmekle yetinmek, "bir örneğin/donmanın tehdidi" (François Jacop) altında yaşamak demektir. Buna hakkımız yoktur. Geleceğe bakalım. İkibinli yıllara evrilirken, demokrasinin biçimsel bir dekora dönüşmemesi için onu iyi algılayıp tanımlamak zorundayız.

Öyleyse ikinci temel soruyu soralım ve yanıtlayalım: Nedir çağcıl demokrasi?

ÇAĞCIL DEMOKRASİ

Çağcıl demokrasi, özgür, özerk, eşit bireylerden oluşan, bilgilendirilmiş özgür halkın, hukukun egemenliği altında, sivil toplumun özgürlükçülüğe, çoğulculuğa ve katılımcılığa yaslanan normlarına göre, özgür halk tarafından, özgür halk için yönetilmesidir.

Özgürlük

Bu tanımdan da anlaşılıyor ki, demokrasinin ilk ögesi ve ortak değeri özgürlüktür.

Demokrasinin özü, özgürlükte yoğunlaşır, iktidarın yürütülmesinde değil(20). Özgürlükçülük bir kez benimsenmeye görsün, gerisi gelecektir. Haklar ve özgürlükler, toplumla birlikte ortaya çıkarlar(21). Toplum demokratikse zaten bunları içselleştirmiştir.

Özetle, demokrasinin odağında hak ve özgürlüklerle donatılmış, baskılardan arınmış, özgür/özerk birey vardır. Her şey bu odağa göre konumlanır. Kurumların, örgütlerin, yöntemlerin, tekniklerin bütünü olan demokrasi, özerklik anlamında bir değer olarak algılanan özgürlük üzerine oturtulmuştur(22).

Bireyin özgürlüğü ilkin beynin özgürlüğünü sağlamakla başlar. Bunun için de devletin görüşler, inançlar karşısında yansız olması gerekir. Görüşler karşısında yansız devlet düşünce özgürlüğünü, inançlar karşısında yansız devlet laikliği güvence altına almış olur. Devlet okullarında bireye bilimin verileri, ideolojik süzgeçlerden geçirilmeden, yansız, nesnel (objektif) olarak sunulur, algılama kapıları açık tutulur. Birey onları, koşullanmamış, özgür beyniyle kendisi değerlendirecek, seçimini kendisi yapacaktır. Birey insandır; öğrenir. Okullarda bu nedenle öğrenim (instruction) vardır, eğitim (éducation) değil. Demokrasi, düşünceler, inançlar cumhuriyetidir. Düşünceler üzerinde yalnızca kaba baskıyı değil, beyin yıkama biçimindeki dolanlı baskıyı da reddeder. İdeoloji aşıl原因an, kuşkucu ve sorgulayıcı (agnostik) temele dayanmayan öğrenim demokratik değildir(23). Demokratik toplumun beyni yıkanmış misyoner ve organik aydınlara, devlet makamlarını doldurmaya özgülenmiş uslu yurttaşlara değil, toplumun gelişmesi için Sokratesçe sorgulama ve eleştirel akılcılık alışkanlığını kazanmış bireylere gereksinmesi vardır. Okulların işlevleri böyle yurttaşlar yetiştirmektir. Çünkü toplumun yararı için bireyin devlet gibi düşünmeme, "kurulu

düzeni sorgulama, eleştirme, kınama, hatta mahkûm etme özgürlüğü" vardır (Laski). Esasen, demokrasi, bireysel özgürlükle düzen kavgasına dayanır ve bu, dünün, şimdinin, yarının kavgasıdır(24).

İnsanı insan yapan en soylu organ beyin, beynin en kutsal ürünü düşünce, inançtır. Buna herkesin ve devletin saygı duyması zorunludur.

Bu saygı, bireyin özgürce oluşturduğu düşünceyi, inancı dış dünyaya yansıtma aşamasında ortaya çıkar. "Düşün, ama içinden düşün" demek, "hiç düşünme" demektir. Birey hem düşünecek, hem de her türlü araçla onu sergileyecektir. Yasaklarla, kozmik cezalarla sergilenmeleri önlenen düşünce, inanç, bir bilinç küresine hapsedilir, ağızlar kapatılır, kalemler kırılırsa, "kenetlenmiş dişlerle özgürlük türküleri söylenemez" (Alfonso Reyes). Böyle bir toplum henüz avcılık çağındadır, ilkeldir. Avladığı değer ise düşüncedir, inançtır, insan beynidir, son çözümlenmede insanın, toplumun ta kendisidir.

Özgürlükçü demokraside herkes özgürlük türküsünü söyler. Dişler kenetlenmediğinden halk söylenmez, söyler, hem de yüksek sesle.

Düşüncelerin, inançların açıklanmasını yasaklama girişimleri dün olanaksızdı, bugün daha da olanaksızdır. Çünkü "insan yok edilebilir, ama teslim alınamaz" (Hemingway). "Düşünceler kurşuna dizilemez" (Napoléon). Dünün dünyasını ele alalım. Sokrates'in eylemi Atina yasalarına göre suçtu. Sokrates herkese açıklık, doğrudanlık, yüzyüzelik, sözlülük ilkelerinin uygulandığı öylesine başarılı bir yargılama sonucunda hüküm giydi ki, uygarlığın bu yargılamayla başladığı ileri sürülmüştür (M.C.Anday). Ancak düşüncenin cezalandırılmazlığı unutulmuştu. Bu yüzden Sokrates'i yargılayan 502 yargıçtan hiç birinin adını bilmiyoruz. Ama 2398 yıldan beri "hükümlü Sokrates konuşuyor" (F. Erem), Atina adaleti ise lanetleniyor.

Ne ki, insanlık bunlardan hiç ders almamış görünüyor.

Düşünce yasakları her zaman toplum zararınadır. Yasaklanan düşüncenin bütünü ya da bir kesimi doğruysa "doğru"dan, yanlış ise doğrunun daha belirgin biçimde ortaya çıkmasından yoksun kalan bir toplum yoksullaşacak, yeni tezlere ulaşamayacak, olduğu yerde duracaktır.

Düşüncelerin açıklanmasını yasaklamak, yalnızca düşünceyi üreten insanın değil, başkalarının dinleme ve değerlendirme özgürlüklerine de saldırıdır. Çünkü ötekilerin düşünceyi dinleme, değerlendirme özgürlükleri, berikilerin düşünceyi açıklama özgürlüklerinin bulunmasına bağlıdır.

Sınırsız özgürlük şeytanlar içindir. İnsanın şeytanlaşmasına elbette göz yumulamaz. Beynin her ürünü söze dönüşüp dışarıya yansıtılamaz. Sövgüler , iftiralar böyledir, düşünce sayılmazlar ve her düzende cezalandırılırlar. Ayrıca hukuk, suç sayılan eylemlere kışkırtmaları, zorla düşünce dayatmalarını da suç sayar. Ancak bunların dışında kalan şeyler, toplumu sarsan, yüreğinden yaralayan görüşler bile, düşünceyi açıklama özgürlüğünün sınırları içinde kalır, suç sayılmazlar(25). Tersî anlayış çoğu zaman düşünce suçudur(26). Esasen "sakıncalı olmayan bir düşünce

çoğu zaman düşünce olarak anılmaya değmez" (O. Wilde). Bugünün gelişmelerini, skandal yaratan, sakıncalı düşünceler sergileyen insanlara borçluyuz.

Ceza hukuku, suç sayılan eylemlere kışkırtmaları cezalandırırken çok duyarlı olmak, "suçların yasallığı ilkesi"ni çiğnememeye özen göstermek zorundadır. Bu ilke birey özgürlüğünün güvencesi, ceza hukukunun temelidir. Bu yüzden insan hakları bildirilerine, anayasalara (md. 38) girmiştir. Bu ilkenin somut izdüşümlerinden biri de, ceza hükümlerinin açık, belirgin, kesin olmaları, örtülü, gri, belirsiz, mat, değerlendirici ve görece olmamalarıdır. Bu tür sözcüklere yer verilmemelidir. Bu bir alt ilkedir. Bu alt ilkeye uyulmazsa, hem suçların yasallığı ilkesi ve hem de düşünce özgürlüğü sinsice, kurnazca, dolanlı yolla çiğnenmiş olur. Böyle bir hukuk, kendi örgülü saçlarına tutunarak bataklıktan çıktığını söyleyen Baron Von Munchhausen'ın mantığıyla işleyen bir hukuktur.

Özgürlükleri kötüye kullanacakları ya da demokratik sistemi yıkacakları bahanesiyle de düşünceyi açıklama özgürlüğü sınırlanamaz, yasaklanamaz.

Bunun üç temel nedeni vardır.

Birinci neden, düşüncenin özyapısıyla ilgilidir. Her düşünce karşıtıyla vardır ve gücünü karşıtıya borçludur. Marksizm liberalizmin, liberalizm Marksizmin yanlılarını ortaya koyarak ve yeni sentezler yaratarak düşünceleri güçlendirmişlerdir.

İkinci neden, demokrasinin özyapısıyla ilgilidir. Demokratik toplum, tek gerçek savını ve kültürel tekelciliği reddeder. Her zaman açık uçludur. Özgürlüktür. Bu yüzden de hoşgörüsüz yıkıcı akımlara, görüşlere bile hoşgörülü olacak kadar cömert olmak zorundadır. Bu temel ilkedен vazgeçerse demokratik olmayan bir yöntemi seçmiş ve tuzağa düşmüş olur. Kendi varlığını öz savunma gerekçesi de olsa, bu tutarsızlıktır. Demokratik rejimin kavgası, sürgit bu tuzağa düşmenin ve bu tuzaktan kurtulmanın kavgasıdır. Demokrasi militan olmamalıdır. Demokrasinin amacı, demokratik olmayan rejimleri çökertmek değil, onları özgürleştirmektir(27). Özgürleştireceğim bahanesiyle özgürlük çiğnenemez. Çiğnenirse kısır döngü kırılmaz ve bunalım daha da derinleşir. Demokrasinin bir özelliği bünyesinde her an bir risk taşımasıdır. Riski göze alamayan rejimlerin adı diktatörlüktür(28).

Demokrasinin biricik sigortası yine ve ille de demokrasidir.

Üçüncü neden, demokrasinin uçları evcilleştirici, demokratik başışıklığın sağlamaştırıcı dehasıyla ilgilidir. Deneyimler göstermiştir ki, aşırı görüşleri, inançları etkisiz kılmanın en iyi çaresi, özgür bırakıp onlarla ilgilenmemektir. Bu tutum, aşırı görüşleri, inançları önce parçalayacak, çoğullaştıracak, ılımlı kılıp evcilleştirecektir(29). Özgürlükçü demokratik toplumlar toplama kampı tohumları dahil, totalitarizmin bütün tohumlarını, içlerinde taşırlar ve hoşgörerek parçalayıp onların serpilmelerini ve bütünleşmelerini önlerler. Dikkat ediniz. Bütün totaliter rejimler bunu iyi bildikleri için, her zaman gelişme ortamını sağlayan çoğulculuğun amansız düşmanı olmuşlardır(30). Eğer uç akımlar yasaklanırsa, demokrasi bu işlevinden, sistemi ayakta ve sağlam tutan demokratik başışıklıktan yoksun ve ilk fırsatta yıkılma tehlikesiyle yüz yüze kalacaktır. Tutuklanma Hitler'i yaratmıştır. Sürgün Lenin'i yaratmıştır. Sürgün

edilmeseydi, büyük olasılıkla Lenin, ömrünü bir parti başkanı olarak Duma'da noktalayacaktı.

Her yasak, yasaklanana güç kazandırmış, aykırılığı mayalandırmıştır. Çünkü yasaklanan her görüş, her inanç merakı kıskırtır. Yasaklanan görüş, inanç çapından çok salgılar. Roma katakomblarına sürülen Hıristiyanlık, ilkin bükülmüş bir dal, daha sonra tepen bir daldır. Yasak kapakları kalktığında sel her yeri kaplar. Artık ortada "tartışan insanlar değil, çarpışan ordular vardır." (B. Russell).

Yasak, önceleri görece bir dinginlik sağlar. Ancak geçicidir, aldatıcıdır. Çünkü baskıyla sağlanan barış, aslında için için süren bir savaştır. Yasaklanan görüşlerin gaddarlık patlamasıyla öç almalarının(31) nedeni, baskı rejimlerinin sistemin bağımsızlığını sağlamaktan yoksun kalmalarıdır.

Küçük Hitler'lere mikrofon vermeyerek onları silemeyiz. Hoşlanmasak bile Ku Klux Klanların felsefelerini yayma ve sokakta yürüyüş hakları vardır(32). Unutmayalım ki, en tehlikeli düşünceler bile insanlığın çılgınlıkları arasında yer almıştır, almalıdır. Çünkü insanlar arasında sağduyu eşit paylaşılmıştır (Descartes). Yaratıcılık için kaosa da gerek vardır(33). Düşünsel "anarşi, demokratik ülkelerin en çok değil, en az korkmaları gereken şeydir" (Alexis de Tocqueville).

"Öyleyse ötekinin demokrasiyi yıkmaya amacı varsa, bırakalım konuşsun. Konuşsun ki, demokrasi içinde sağduyu onu yapayalnız bıraksın. Bu fırsatı demokrasiye verelim, kaçırmayalım. O susturulursa, ona karşı en güvenilir savunma aracından kendimizi ve halkımızı yoksun bırakmış oluruz. bu savunma aracı şudur: Aşırı uçları savunan kaba görüşleri akılcı yöntemlerle reddetme hakkını halkın elinden almak. Demokrasi "ben ötekenden daha iyi düşünüyorum" yolundaki vesayetçi, Jakoben ve tekerci anlayışı reddeder. Bu hakkı halkın elinden alırsa tuzağa düşmüş olur. Böyle bir tuzağa düşen demokrasiyi ise, artık demokratik ilkeler değil, demokrasi düşmanlarının sindirme yöntemleri yönlendirmiş olacak, demokrasi demokrasi olmaktan çıkacaktır" (Cohen). Bu yüzden Jefferson, "Eğer, demistir, aramızda birliğimizi bozmak isteyenler varsa, onları rahatsız etmeyelim, kendi hallerine bırakalım".

Unutmayalım ki, yaşamak için gerekli organlarla donatılan insana bunları kullanma fırsatı vermek, gelişmenin önkoşuludur(34).

Özetle özgürlükçülük, başta beynin, düşüncenin, inancın özgürlüğü olmak üzere, ancak demokrasiyle gerçekleştirilebilen, onun olmazsa olmaz ögesidir. "Özgürlük kişinin özsorumluluk iradesinin olması demektir. Kişinin bizi ayıran mesafeleri koruması demektir. Kişinin doğru zamanda ölmeyi isteyebilecek biçimde yaşaması demektir. Rakiplerine, onları aynı olmaya indirgeyerek değil, onlarla uğraşarak, onlara direnerek ve meydan okuyarak saygı duyması demektir. Bir rakip olarak saygı duyduğu kişiyi kimileyin bir dost olarak seçmesi demektir. Karşılıklı bağımsızlığı çatışmayla, çatışmayı saygıyla kaynaştırması demektir. Karşı karşıya kaldığı şeyler yoluyla kendisinden öteye uzanması, bunların benlikte uyandırdığı yokluk, farklılık ve olasılık yankılarında hayat bulması demektir. Çok biçimli özgürlük

düşüncesini tek bir kimlik modeline çengelleyerek onu sabit hale getirmeyi reddetmesi demektir."(35).

Yineliyorum. Özgürlüğü yerli yersiz sınırlayan bir hukuk ve devlet, insanı insan yapan temel öğeye, özgürlüğe ihanet etmiş bir hukuk ve devlettir. Böyle bir düzende hukuk da, devlet de meşru değildir.

Çoğulculuk

Çoğulculuk, "Batı politikasının keşfinin övüncü" olarak demokrasinin önkoşuludur(36).

Demokratik toplum kültürel tekelciliği dışlar. Toplumun doğa yasasını gözetir. Bu yasaya göre her toplumda kafa sayısınca görüş, yürek sayısınca sevgi vardır. Çünkü bireyi birey yapan bireyi tanımlayan şey, eşsiz, benzersiz olma niteliğidir"(37). İnsanlar arasında tek ortak nitelik farklı oluşlarıdır(38).

Farklılıklar, başkalıklar çağını yaşıyoruz. Bunun anlamı, özgürlük, özellik, çeşitlilik, değişiklik, çok mantıklılık (multiples socio-logiques), çok odaklılık (polycentralisme) demektir(39). Felsefi, siyasal, kültürel çoğulculuk demektir. Çoğul gerçeklik demektir. Son çözüm önerisinin, dayatmacılığın reddi demektir.

Çoğulculuk, bireysel özgürlüğün/özerkliğin doğal sonucudur. Değil mi ki herkes, berikilerle ötekiler dikeylemesine, yataylamasına özgür ve eşittir, öyleyse orada bireyler hiçbir düşünce kalıbına uymak zorunda değildir; çünkü bireydir, "bende" değildir. Birey kendi alinyazısını belirlemede özerktir. Özerk birey olarak demokratik sürece katılacak, öyle kalacaktır. Tek değer değil, değerler çokluğu yaşanacaktır(40). Çünkü her bireyin yaşam biçimini kültürel bir değere dönüştürme hakkı vardır(41).

Doğa tek tip insan yaratan bir klinik değildir; çoğulcudur. Toplumlar da doğal yapıları gereği böyledir. Nitekim Babil Kulesi Söylencesi, Tanrı'nın bile tek dil tasarısından hoşlanmadığının kanıtıdır(42). Sivil toplum, insana özgü değerlerin özündeki çoğulcu yapıyı benimseyen bir toplumdur. Akılcı temeli yalnızca kendisinin oluşturduğunu ileri sürmez(43) ve dayatmaz. Ne katıksız bireyci ne de katıksız kolektivisttir. "Akıl bize, her zaman ötekenden gelir. (...) Farklılıklar düzenli değiş tokuştur. (...) Değiş tokuşun olanaksız olduğu her yerde dayatma, terör vardır. (...) Öteki öteki kaldığı sürece ırkçılık yoktur. Öteki ne zaman ki farklılığa zorlanır, orada ırkçılık başlar. (...) (Hiç kimse boşuna yorulmasın). Ötekinin kökünü kazımak için yapılan her girişim ötekinin yok edilemezliğini kanıtlamaktadır."(44).

Aslında çelişki, çatışma toplumsallaşma biçimidir (Simmel). Bundan korkulmamalı, buna özendirilmelidir. Zira demokrasi bir üst dildir (métalange), farklılıkların katılıklarını çoğulculuk sayesinde eritir(45). Demokrasinin çokluk ayırdına varılamayan dehası da işte buradadır.

Bu yüzdendir ki, demokrasi, toplum mühendislerinin gelgeç ve kurgusal bir tasarımı değil, toplumsal gelişmeyi sağlayan sorgulayıcı bir araştırma izlencesidir, programıdır. Yaygın sivillik ve çoğulculuk ortamında boy verir.

Bütün bunlar ortaya koyuyor ki, toplum ideologların, yöneticilerin hamur gibi yoğurup biçim verecekleri bir varlık değildir(46). Bu amaçla yapılan "devrimler, omuzdaki yükü değiştirmemiş, yalnızca omuz değiştirmiştir" (B. Shaw). O kadar. Sonuç hep bellidir. Hiçbir kültür çizmeyle yok edilememiştir. Her girişim onu güçlendirmiştir. Tek biçimli insan yaratma dayatması (intégrisme), tehlikeli bir arındırma girişimi(47) olarak ilkin girişimin sahiplerini yok etmiştir. Kurgusal akılla toplum mühendisliğine özenen Jakobenler, Robespierre, Billaud-Varennes, Saint-Just, Le Pelletier, insanı terörle yeniden üretmeye yeltendiler. Napoléon bütün Avrupa'yı bir kimyager gibi kendi deneyi için kullanacağı bir hammadde olarak gördü(48). Mussolini, Hitler, Stalin, Franco yalnız milyonlarca cana değil, insanlığımıza, onurumuza da kıydılar. Hepsi de tek biçimli insan yaratma isterisiyle kendilerini Tanrı'nın yerine geçirdiler. Kendi akıllarının ürettiği tek gerçeği topluma dayatarak, kendilerinden menkul yol göstericiliği benimseyerek, toplumsal olayların/olguların kişilere, aktörlere teslim olmayacak kadar karmaşık olduğunu düşünmediler. Yarattıkları ideolojik/yanlı Procrustes devlet sayesinde insanların yataklarına uzun gelirse, ayaklarını kestiler, kısa gelirse ayaklarını uzatmaya yeltendiler. Kimileyin de insanları önce parçalara ayırdılar. Sonra bu parçaları yeni biçimler altında birleştirip kendi insanlarını yaratmak istediler. Her totaliter rejim gibi, "bir meyve koparmak için ağacı devirdiler" (Montesquieu). Özgür birey yok oldu. Ortada yalnızca tek bir efendi kaldı. Bu devletti. Geriye ise her efendinin gerek duyduğu köleler. Bireysiz devlet "çaldığı dişlerle ısırın hain bir yaratık" (Nietzsche) olup çıktı.

Topluma deli gömleği giydiren böyle bir rejimde ve devlette insanlar maske takıp sahte kimlik kartlarıyla dolaşmak zorundadır. Bireyler için tek kurtuluş yolu ikiyüzlülüktür. Orada hiç kimse artık kendisi değildir. Ortalıkta duyulan sesler slogan, yinelenen törenler kısır ritüellerdir. Pastörize insanlardan oluşan bir toplumda fotokopilerle yığınlaşma başlar. Örgütlenme yoktur. Çünkü farklılık yoktur. Bunun adı da kültürel soykırımdır (génocide culturelle). Artık insanlar tek şey bilir, tek şey düşünürler. Bu da rejimin dayattığı gerçektir. Herkesin aynı şeyi düşündüğü bir yerde, aslında kimse düşünmüyor demektir. İnsanın yerine kişiliksiz yaratıklar, "hiç kimse"ler (Octavio Paz) geçmiştir.

İdeolojik, militan devletin sonu hep aynıdır. Hızlı yaşlanır (progeria). Çünkü ölümcül devlet yetmezliği hastalığına yakalanmıştır. İnsanı köleleştirdiği için meşru değildir. Devleti ayakta tutan zorbalıkla meşruluk arasındaki ilişki ise ters orantılıdır.

İnsan, "yanakları kızaran bir yaratıktır(49), onurludur. Her yönüyle tanınmak, kabul edilmek ister. Devlet ve herkes insana saygılı olmak zorundadır. İnsana, insanın kendisine, insan kümelerine ve ölüm pahasına değer verdiği şeylere, kültüre, dile, kimliğe saygı. Bu saygı insan ruhunun, yaradılışının bileşenlerinden biridir. İnsan olmanın, insan sayılmanın vazgeçilmez koşuludur. İnsan yalnızca biyolojik gereksinimleri olan bir varlık değil, hakettiği değer verilmeyince öfkelenen, aşağılanınca utanan, değerince değer verilince gurur duyan bir yaratıktır(50). Platon buna "thymos" diyordu. Hiçbir insan, kendisine bebekler gibi davranılmasından

hoşlanmaz. O her zaman ergindir. Ergin ve özerk olarak tanınmasını ister. Tarihin motörü budur.

Çoğulculuk zenginliktir. Her kültürün çoğulcu kültüre getireceği zenginlik, değişiklik; gelişme ve değişme patlamalarının nedenidir(51). Bu yüzden çoğulcu demokraside berikiler, ötekilerin karşıt görüşlerini sergileme hakları örselendiğinde kendi hakları örselenmiş gibi savunurlar. Çünkü savundukça kendilerinin de çoğalacaklarını bilirler. O yüzden her kültür başlı başına bir değerdir, boşlukların yanı sıra deneyimleri, bilgelikleri, erdemleri içinde taşır. Geleceği, geçmişi ve şimdiyi canlı bir iletişimle bütünleştirir. Eş zamanlı ve tarihsel çeşitlilik çoklu tekliktir (unitas multiplex), insanlığın ortak dokusudur. İnsanlık dayanışması kültürel çeşitliliğe saygı içinde gerçekleştirildiğinde(52) barışa ulaşılacaktır. Başka başka kültürlerin, kimliklerin bir aradılığı sağlanınca barışa ulaşılır. Çünkü çoğulcu yaşam ötekine saygıya dayanır(53). Kùltürler arasında değer açısından, yansız devletin ve hukukun egemenliği altında, eşitlik ve her kültürün güneş altında yerini alma hakkı vardır(54). Kùltürler birbirlerini küçümseyemezler. Okul bahçesinde berikilerin öteki saydıkları bir çocuğa "seninle oynamayız" demelerinin yarattığı acıyı sözcükler anlatmaya yetmez. Bu bir insanlık suçudur(55).

SS'lerle ötekileri düşününüz. Aralarında diyalog yoktu. Çünkü eşitlik yoktu. SS'ler ötekileri düşman olarak bile görmüyorlardı. Köpekler, domuzlar, zararlı böcekler gibi görüyorlardı. Ötekiler onların gözünde hayvan bile değillerdi. Sadece birer çöptüler. Çöpün alınyazısı yakılmaktır(56).

Bu yüzden insanlık "tek"in yerine "çok"u, ötekilerle berikileri, "Bir ağaç gibi tek ve hür/ve bir orman gibi kardeşçesine" (N. Hikmet) yaşatan çoğulcu demokrasiyi getirdi. Aynı değil, başka başka şeyler söylendiği için gerçek diyalog başladı. İnsanların devletleştirilmesi aşaması bitti, devletin insancılaşması aşamasına geçildi. Toplumlar barışa, dinamizme kavuştular. Kimileri bunu "tarihin sonu" diye duyurdu(57). Bir bakıma haklıydılar. Çünkü demokrasi, çoğulculuğu, çeşitliliği hem özendiriyor, hem de hoşgörü çimentosuyla bir arada yaşıyordu(58). Çözüm ve ayrışmanın içinde birleşme vardır(59). Görülmemiş çeşitliliklerimizin içindeki birleştirici ipliklerimizi bulmak gerekir (di)(60). Bulunmuş ve "biz" kavramına ulaşılmıştır. Bunun anlamı, diyalojik ilkeyle birden çok aklın yarışarak dinamiklerin seferber edilmesi, dönüşümlülük ilkesiyle (principe de réursion) yaratma, üretme kesintisizliğine ulaşılmasıdır(61).

Son çözümlemede, doğanın da, toplumun da yapısı çoğulcudur. Doğa da, toplum da çoğulcu dinamiklerine dokunulmasını içlerine sindiremezler. Bu dokunulmazlığın çığnenmesi durumunda birincisi, kendisiyle birlikte insanı; ikincisi, dokunanları yok etmektedir.

Doğal dengenin ve toplumsal barışın bozulmasının kökeninde yatan neden de, çoğulculuğun göz ardı edilmesidir.

Hoşgörü, Görecelik

Bütün bunların doğal sonucu şudur: Demokrasinin paradigması, hoşgörü ve göreceliktir. Bilgi, görüş, eylem, ahlak açısından gerçekler görecedir. Bunu ayakta tutan da hoşgördür. Çünkü hoşgörü ötekenden nefret etmeme bilincini kazandıran erdemdir. Bu yüzden, demokraside çoğunluğun kararı, hiçbir zaman gerçeğin kanıtı değildir. Sadece tartışmayı geçici olarak sona erdiren çaresizliğin çaresidir.

Kültürel Kimlik

Çoğulculuğun doğal izdüşümlerinden biri de kültürel kimliktir. Gelenekler, alışkanlıklar, diller, düşünceler, inançlar, manevi değerler, yaratıcılık, kararların ögesi olarak ortak bilincin ve ortak kimliğin dayanaklarıdır. Yurttaş kavramı başlıkları içselleştiren, meşrulaştıran kolektif kimliğin hukuksal kodudur(62). Bu yüzden 19-28 Haziran 1972 Helsinki Avrupa Kültür Politikası Konferansında, her kültürel başlığa saygının öğrenimde aşılması istenmiş; 26 Temmuz-6 Ağustos 1982 Mexico Konferansında, kültürel kimliklerin savunulmasının toplumları bölmediği, zenginleştirdiği, bunları göz ardı etmenin bunalımlara yol açtığı vurgulanmıştır(63).

Görülüyor ki, çağcıl demokrasi, siyasal kimliği ve istekleri değil, bir kümeye aidiyeti yansıtan, insanı özelliklerini gözeterek kendisi kılan kültürel kimliği korumak zorundadır. Çoğulculuğun doğal sonucudur bu(64). Çoğulcu demokrasi, dayatmacı, hegemonyacı kimliği dışlar. Çünkü dogmaya, dogmalaşmalara göz yumamaz. "Kimliği olumlayan ve fakat onun dogmalaşmasını önleyen, çeşitliliği koruma kaygısı taşıyan ve farklılıkları bağımlılık ve savaşımında birleştiren tartışmacı demokrasi(65) iç barışın vazgeçilmez gerekçesidir. Dinginlik ve barış, yasalarla değil, birey ve devletin çoğulculuk ilkelerine ve izdüşümlerine uymalarıyla sağlanır.

Eleştirel Akılcılık

Demokrasi, itiraz temellidir. Eleştirel akılcılığa yaslanır. Hiçbir görüş, inanç ve tutum tartışma dışı sayılamaz. Kimsenin eleştiriden ve tartışmadan vazgeçme lüksü yoktur. Çünkü eleştiri, tartışma kamu ahlakına girer, toplum yararındır, ödevdir. Bireysel ahlakın alanına giren bir hak değildir. Haktan vazgeçilebilir, ama ödevden vazgeçilemez.

Katılımcılık

Özgürlük, çoğulculuk, elbette özgür halk yönetimi demek olan demokrasi için yetmez. Demokrasi, düşünceler cumhuriyetidir, diyalogdur. Bu diyalogu, seçim, partiler, sendikalar, dernekler gibi sivil halk örgütleri, baskı grupları sağlayacak, karar süreçlerine halkın sürekli katılımı gerçekleştirilecektir. Özgürlük, çoğulculuk amaç; katılımcılık bunların gerçekleşmesi için araçtır. Yeter ki, katılım, halkın doğru bilgilendirilmesine dayansın. Ters durumda kararlar sakatlanır ve tutarlı olmazlar. Aldanmamak için doğru bilgi akışı zorunludur. Devlet sokaktaki insana yalan söyleyemez.

Yansız Devlet

Demokrasinin, özgürlükçülük, çoğulculuk, eleştirel akılcılık, katılımcılık boyutları bir kez benimsenmeye görsün, ardından bütün ilkeler, kavramlar, kurumlar yerli yerine oturacaktır.

Başkalışa katlanamayan, yandaşlarını kayıran, onlara ayrıcalıklar dağıtan, karşıtlarını "takip, tanzim ve tedip" eden, eğitici, ideolojik, militan devlet gidecek, görüşler, inançlar karşısında yansız devlet gelecektir. Yansız olduğu için hiçbir görüşü, inancı önceden mahkûm etmeyen bir devlettir bu. Düşünceler karşısında yansız olduğundan düşünce özgürlüğünü sağlayan, inançlar karşısında yansız olduğundan laik bir devlettir. Yansız devlet kötülüğü gören, ama ilkeleri örselemeden kötülüğü düzelten(66), yaşamın bütün yönlerini denetlemeye kalkışmayan, Hegelci biçimde uyumsuzlukların yansız hakemi olan, toplum katmanlarının birbirleri üzerinde baskı kurmasına izin vermeyen(67); yaşamın hiçbir düşünce kalıbına sığdırılmayan zenginliğini, değişkenliğini, çeşitliliğini, önceden öngörülemezliğini gözetken, ötekilerle berikilerin enerjilerini çatıştırmadan yarıştıran ve bunun hukuksal çerçevesini çizen, koruyucu, katalizör ve "güvenceci" (Jean-Marie Benoist) bir devlettir bu(68).

Özgür Halk

Yansız devletin maddi dayanağı özgür halk, kurumsal dayanağı hukuktur.

Bilgilendirilmiş ve özgür yurttaşlardan, bireylerden oluşan halk, ne devlet ne de grup dayatmacılığına izin verir. Özgürlükçü demokraside halk sayısal, demokrasi dışı güçlerle sağa sola savrulan insanlar yığını değil, bağımsız, özgür, eşit öznelerden oluşan bir topluluktur. İktidarın tek ve gerçek sahibidir. Demokraside, kafalar kırılmaz, kafalar sayılarak değerlendirilir. Bu nedenle yönetim, iktidar, halkın rızasına dayanır. Çoğunluğun ve azınlığın karmaşık ilişkisinde, kararlarında, bu iradenin payı vardır(69). O yüzden karara herkes saygılıdır. Kararın ve devletin gücü ve meşruluğu bu saygıya dayanır.

Seçimden önce yere göğe sığdırılmayan halkı, daha sonra edilgin, bilinçsiz, bilgisiz gören iktidarlar, kendilerinden menkul bilge çobanlıklarıyla onu gütmeye kalkıştılar. Oy veren bir halkın zekâsından kuşkulandırmaya kimsenin hakkı yoktur(70). 19. yüzyılın "demokrasiye yatkın olan ya da olmayan toplumlar ayırımı bitmiştir. 20. yüzyılda bir toplumun demokrasiyle yönetilebilir olup olmadığı ölçütünün yerini bir toplumun demokrasiye ancak demokrasi sayesinde olgunlaşıp ulaşabileceği postülası almıştır" (1998 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Amartya Sen)(71). "Toplumsal uyanış, ekonomik gelişmeyi aşmıştır" gerekçesiyle köreltmecilikten (obskürantizm) yana olan, halkın toyluğu varsayımına dayanan vesayetçi anlayışları, özellikle pretoryen diktatörlük dönemlerindeki onurlu tutumuyla her halk yalanlamıştır. Pretoryen iktidarları iğreti, gayrimeşru gören halklar, önce onları yalnızlaştırıp kıyıya iterler (périphérisation olgusu), pretoryen iktidarın uzaklaştırdıkları toplum önderlerini ilk fırsatta siyaset sahnesine taşıyarak iktidarı onlara teslim ederler. Bu Duverger'nin "görünmeyen gerçek nöbetçi" dediği halkın başarısıdır ve tarihin her döneminde böyle olmuştur. Çünkü tarihte hiçbir halk örs olmaya katlanamamıştır. Zira, her ülkede "halk, bir ölümler kümesi değil, kendi kültürünü üretecek (doğal) kurum ve kurallara sahip bir aktörler topluluğudur"(72).

Demokrasilerde, halk devlet için değil, devlet halk içindir(73)

Hukuk

Yansız devlet ilkesinin doğal sonuçlarından biri de, kuşkusuz hukuk ve ona biçilen işlevdir.

Demokraside hukuk adalet süzgecinden, devlet de âdil hukuk süzgecinden geçirilir; elde edilen hukukun üstünlüğünü benimsemiş devlettir. Hukukun amacı, adaletsizliği önlemektir. Hukuk örgütlenmiş adalettir(74). Yasal metin âdil olmak zorundadır. Adaletsiz hukuk, yalnızca "yanlış hukuk" değil, hukuk doğasından yoksun bir hükümler yığıdır (Radbruch), hukukta devletçiliktir.

Demokraside devletin dokunduğu herşey hukuka dönüşmelidir. Devlet "çok hukuk, az devlet" formülünün de ötesinde hukukun üstünlüğünü yaşama geçirirse devleşmez, ama gerçekten devlet olur ve meşruluk katsayısı arttığından güçlenir.

Yasaların genelliği, yasayı yapanlar dahil herkese ayırimsız uygulanabilirliği(75), gizli hukuk (droit latent) yerine açık hukuk ve saydam devletin geçmesi gereklidir. Hukukun olmadığı yerde halk "sürü" (Goyard-Fabre), insan "köle"dir (Mauchausat).

Demokraside, böyle bir hukukun iki işlevi vardır. Herkese eşit uygulanmak ve gün ışığında tartışılan, yarıştıran bir barış tekniği olmak. Yasaklayıcı olmamak. Hukukun zorunlu ilkelerini güvenceye alan bir devlet kendi taahhütlerine uyar. "Yasasız suç ve ceza olmaz", "yargısız kimse cezalandırılmaz" birer devlet taahhüdüdür.

İşte devlet, işte hukuk. Devlet hukuka saygılı olduğu, hukuk da insanları özgürleştirdiği oranda meşrulaşır ve güç kazanırlar. Sonuçta her ikisinin de işlevi, özgürlüklerin açılımını sağlamaktadır.

Hukukun üstünlüğüne yaslanan bir devlette, hiç kimse hukukun ne üstündedir ne de altındadır, yalnızca içindedir. Hukukun karşısında herkes eşittir; her görüş, her inanç hukukun egemenliği altında birlikte yan yana yaşar, yarışır ve gelişir.

Hukukun üstünlüğü dışlanırsa, en âdil hukuk bile, keyfiliklerin oyun oynandığı bir manipülasyon alanına dönüşür. Orada artık hukukun yerini güç, özgürlüğün yerini uşaklık almıştır(76).

Erkler / Güçler Ayrılığı

Peki bu hukuku kim kotaracak, kim uygulayacak, uyuşmazlıkta hukukun ne olduğunu, ne dediğini kim söyleyecektir?

Hukuku, demokrasilerde, halkın kendisi ya da onun adına temsilcileri, yani yasama erki (iktidarı), gücü, kotarıp düzenler; yürütme erki, gücü uygular; yargı erki,

gücü de hukuku yorumlayıp son sözü söyler(77). Buna "erkler, güçler ayrılığı ilkesi" diyoruz.

Erkler, güçler ayrılığı ilkesinin başlıca iki nedencesi vardır.

Birincisi klasiktir, Montesquieu'nündür.

Çünkü, diyordu, Montesquieu, deneyimler, güç (iktidar) sahibinin gücünü kötüye kullanma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Despotik iktidarlar, aslında yasalara göre değil, kendi irade ve tutkularına göre yönetirler(78). Bunu önlemek için gücün gücü, iktidarın iktidarı durdurması gerekir (XI. kitap, 4. bölüm). Böylece Montesquieu; Aristo ile birlikte ucun ucun söylenen, Locke'ta iki güçle sınırlanan, demokrasinin örgütlenme ve hukuk düzeninin işlemeyle ilgili erkler, iktidarlar, güçler ayrılığı ilkesinin can alıcı noktasını yakalamış oldu.

Özgürlük için başka yol yoktur. İktidar, güç tek elde toplanmamalıdır. İktidar tek elde toplanırsa manipülasyon başlayacaktır(79). Montesquieu'ye göre, yasama ve yürütme iktidarları tek elde toplanırsa hukuk zorbalaşır, çünkü zorba yasalar çıkar. Yasamayla yargı ya da yürütmeye yargı aynı elde toplanırsa, yargı yasalar çıkararak keyfiliğe kayar ya da yürütme zorbalaşır. Üç durumda da özgürlük yoktur. En kötüsü üç iktidarın tek elde toplanmasıdır. Bu durumda her şey yitilir. Bunun örneği, üç iktidarı da elinde tutan ve korkunç bir baskı uygulayan Osmanlı Sultanıdır. Ayrıca ordu yaşamaya değil, yürütmeye bağlı olmalıdır. Yasamaya bağlı olursa askerî yönetim var demektir(80).

Erkler, güçler ayrılığının ikinci nedencesi ise, demokrasinin çoğulcu yapısının iktidar olgusuna yansımından kaynaklanmaktadır. Zira çoğulcu demokrasi hiçbir iktidarın, gücün tek elde toplanmasına izin vermez. Her iktidar parçalanmıştır(81).

Erkler, güçler ayrılığı ilkesi, günümüzde de demokrasinin temelidir, çoğu anayasalarda bulunmaktadır. Saint-Just: "Zorbalar saltanatlarını sürdürmek için halkı bölüyorlar. Sizler özgürlüğün saltanatını sürdürmek istiyorsanız iktidarı bölünüz" demiş; 1789 İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisinde de erkler ayrılığına yer vermeyen anayasaların anayasa sayılamayacakları vurgulanmıştır (md. 16).

Montesquieu'nün erkler/güçler ayrılığı ilkesinin sonuçları bellidir: Görevsel, yetkisel açıdan üç erk, iktidar bağımsızdır. Bu bir. Kişiler açısından birbirlerini azledemezler. Bu iki. Maddi açıdan aralarında organik bağlantı yoktur. Bu üç(82). Ne var ki, bu sonuç gerçekçi değildir. Çünkü bu üç erk, iktidar, güç birbirlerinden kopuk değildir. Aralarında işbirliği, dayanışma, denge ve yakınlaşma vardır. Öğretide(83) ve anayasalarda (1982 Anayasası) bu belirtilmiştir.

Kuramsal tartışmaları bir yana bırakırsak, erkler/iktidarlar ayrılığı ilkesi bugün uygulamaya dikey ve yatay olarak iki biçimde yansımıştır.

Birincisi, çoğulcu demokraside iktidarlar, yalnızca yataylamasına değil, dikeylemesine de çoğulcu olmak zorundadır. Böylelikle iktidarın, gücün merkezde

toplantması önlenmekte, merkezle yerel yönetimler iktidarı paylaşarak saydam devlete ulaşmaktadır(84).

İkincisi, iktidar, yataylamasına, yasama, yürütme ve yargı olarak paylaşılmaktadır. İlk ikisinin kimileyin iç içe olması hoş görülmektedir. Ancak üçüncü iktidarın (tiers pouvoir), yani yargının güçlü olabilmesi için, ilkin bağımsız, ikinci olarak da öbürleriyle eşit olması zorunluluğu öğretti ve uygulamada vurgulanmaktadır.

Yargının bağımsız olması zorunludur. Çünkü hukukta kimse kendi kendisinin yargıçı olamaz. Eğer yasa yapanlarla uygulayanlar kendi kendilerinin yargıçı olurlarsa orada özgürlük ve adalet değil, düpedüz çıplak güç, zorbalık egemen olur(85). Hukukun en amansız düşmanı güçtür. İktidarların en tehlikeli girişimi ise, salt çıplak güce dönme girişimidir(86). Salt güce dönüşen bir devlet uyruklarını köle yapar, sömürür. Böyle bir devlette yargı ve yargıç görünüşte vardır, gerçekte yoktur. Orada halkın Tanrı'ya sığınmaktan başka çaresi kalmaz(87).

Öte yandan bağımsız yargı, yasama ve yürütme ayrılığının da en önemli güvencesidir(88).

Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin çalışma, yaşam, devlet içindeki konum gibi maddi ve manevi bütün alanlarda eşit olmaları zorunludur(89).

1982 Anayasasının başlangıcında bu eşitlik ilkesi, 140. maddesinde de eşitliğin nasıl sağlanacağı vurgulanmıştır.

Bağımsız Yargı

Görülüyor ki, demokrasinin özgürlükçü, çoğulcu, katılımcı, eşitlikçi olması; eleştirel akla, kültür göreceliğine, halka, yansız devlete, hukukun üstünlüğüne, erkler ayrılığına dayanması; hukukun âdil ve bir barış tekniğini üstlenmiş bulunması yetmiyor. Demokrasinin kendisini güvenceye alması için, bu hukuku uygulayacak, hukuk adına her olayda hukukun ne dediğini nesnel mantıkla söyleyecek bir erke, güce de gereksinme vardır. Bu bağımsız yargıdır. Eğer hukuk uygulaması bağımsız, özerk bir yargının elinde değilse her şey boşunadır. Toplumun benimsediği hukuku bağımsız olmadığı için objektif biçimde uygulayamayan bir yargı, adaletin ve demokrasinin düşkırıklığıdır. Siyasete bulanmış ya da bulanma olasılığı bulunan, adaleti siyaset terazisinde tarttığı izlenimi uyandıran bir yargı, ne denli duyarlı olursa olsun, kirli adalet salgılar. Adaletteki kirliliği, "adaletsizliği temizleyebilen bir madde ise bugüne değin bulunamamıştır"(90).

Siyasal güçle yargı gücü arasındaki ilişkide, hangisi güçlü ise öbürünü kendisine dönüştürecektir. Siyasal iktidar güçlü ise yargı siyasallaşacak, yargı güçlü ise siyasal iktidarı hukukun içine çekecek, onu meşrulaştıracaktır.

Unutmayalım. Siyaset hep hareketlidir, boş oturmaz ve beklemez. Hukuk, siyasetin rahatını bozmaya başladığı anda, siyasal güç de hukuk(91) ve yargıyla oynamaya başlar.

Ancak bağımsız bir yargı ve yargıdır ki, her türlü etkiden arınmış objektif mantıklılık ilkesine (il principio di ragione obbiettiva) göre, hukukun ne dediğini (potere di jus dicere: jurisdictio), yanlar üstü (super partes) üçüncü bir otorite olarak söyleyebilir(92).

Yargının, yargıcın bağımsızlığı bir "kast" ayrıcalığı değildir. Yargıcın hukuk adına karar verirken yansızlığını sağlamak içindir. Toplum, insan yararı içindir. Yargının bağımsızlığı; yasama, yürütme, bir başka yargı organı, kamuoyu, yargıcın kendi inanç ve görüşleri karşısında yansız olarak karar verebilmesi; "herkesin yasa önünde eşitliği" ve "yasa herkes için eşit uygulanır" kurallarının gerçekleştirilebilmesi için zorunludur. Ne devlet organları, ne sokağın sıcak mantığı yargıcı etkileyebilmelidir. Yargıç, yargılarken ve karar verirken, inançlarını, görüşlerini duruşma salonunun eşliğinde bırakan insandır.

Devletin tüm organlarında çalışanlar meleklerden oluşsalar bile, devletin her işlemi hukukun, dolayısıyla yargının süzgecinden geçecek, en azından bu yol açık olacaktır.

Yargıcın gücü, demokraside çok önemlidir. Hukuk konusunda yasa koyucunun subjektif iradesinden bağımsız, genişletici, geliştirici yorum yapma tekeli elinde bulundurması, verdiği kararların, bütün kişi ve kurumları bağlaması ve değiştirilememesi onun gücünün önemini kanıtlamaya yeterlidir. Yargının işlevi geçişsiz değil, geçişlidir. Hukuku yargıçlar keşfeder(93). Zira yasaları yasama organları, ama hukuku yargıçlar yapar(94). Hak ve özgürlüklerin bekçisi yargıdır, yargıdır.

Görülüyor ki, yargı rastgele bir görev değil, sistemi "meşrulaştıran bir kurum"dur(95).

Yargının işlevi hukuk düzenini korumaktır.

Bugün Kara Avrupa'sı sistemini benimseyen gelişmiş ülkelerde bile yargının tam bağımsız kılınabilmesi için yapılması gerekenler tartışılmakta; bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler ise, gelişmiş olanlardaki yakınmaları da gözeterik düzenlemeler yapmaktadırlar.

VE TÜRKİYE

Daha önce dünyadaki ürpertici adaletsizliğe değinmiştim.

Bu adaletsizliğin yanı sıra siyaset ve devlet de boş durmuyor. Siyasal düzen, kendine araç kıldığı "plantasyon devlet"e (Jasay, 1985) dönüşmeye savaşıyor. Devletler, onca anayasal sınırlamalara karşın, geri döndürülemez biçimde güçlenme, polisleşme hevesindeler. Ona verilen özerkliği geliştirme sorumluluğu, bireysel özgürlüklerde gedikler açmakta. Demokrasiler, kendi çıkarlarını güvenceye almak

isteyen kümelerin "oy güdüldürmesi" altında(96). Demokrasiler biçimsel bir dekora dönüşme tehlikesindedir(97).

Bunları aşmak için yoğun bir çaba var. İnsanlık, insan hak ve özgürlükleri ortak paydasında birleşmiş, insan hak ve özgürlükleri, bir iç hukuk sorunu olmaktan çıkmış, devletin kendi ve öbür ülkeler yurttaşlarına davranışını öteki devletlerle gönüllü kuruluşların denetlemesi, yani dış müdahale meşrulaştırılmış, ulusal sınırlar delinmiş. Uluslararası insan hakları ve özgürlükleri bildiri ya da sözleşmeleri, evrensel bir ahlak kodu ve insanlığın ortak anayasası olmuş(98). İnsan Hakları Konfederasyonu, "bütün insanların haklarının korunması ve geliştirilmesi, uluslararası topluluğun meşru/hukuksal ilgi alanıdır" diyerek dış müdahale ilkesini onaylamış (paragraf, n.2, 3) ve insan haklarıyla demokrasi ilişkisini "karşılıklı birbirine bağlılık ve dayanışma" olarak nitelmiş(99).

Böyle bir dünyada, Türkiye/Anadolu, kuzeyden güneye sarkan bütün yarımadalara inat, doğudan batıya uzanan tek yarımada konumundaki kural dışılığını sanki yönetiminde, demokrasi anlayışında, öğretimde, hemen her alanda sürdürüyor.

1950'lerin demokrasisi aşılmış, dünyaya yetmiyor. Bu yüzden A.İ. Hakları Mahkemesi, 1950'lerin ölçütlerine göre hazırlanan A.İnsan Hak ve Özgürlükleri Sözleşmesini geniş ve geliştirici yorumlarla yeni anlayışa uyarlamaya çalışıyor. Türkiye Sözleşmenin mimarlarından ve onu iç hukukuna almış. Tıpkı bir zamanlar aldığı İsviçre Medeni Yasası, İtalyan Ceza Yasası gibi. Ama demokrasisini 1950'lerin sözleşmesine bile uyarlayamamış. Hüküm üstüne hüküm giyiyor.

Biliyoruz. Türkiye Batıya en yakın ülke. Ama, feodal yapıdan sıyrılma, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi ortak kültürünün dışında kalmış. Bireyleri, özgürlükçülük, çoğulculuk, eşitlik, demokrasi, sekülerleşme, laiklik gibi kavramlara yabancı kalmış. Ödünç aldığı evrensel/küresel kavramların içlerini boşaltıp kendince doldurmuş. Evet, mülkiyet hakkı insana kural olarak mülkiyetini değiştirme, yok etme hakkı tanır. Ama, yararlanma (intifa) hakkı, nesnenin olduğu gibi korunmasını, yalnızca ondan yararlanma hakkını öngörür. Evrensel kavramlar da öyle. Bunlar üzerinde hiçbir insanın ya da devletin mülkiyet hakkı yoktur. Yalnızca yararlanma hakkı vardır.

Atatürk, yıllar önce "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile alakasız kalamayız" dediği halde, devletimiz yasama organınca benimsenen ulus üstü hukuku bir türlü içine sindirememiş, "yalnız kovboy"u oynuyor.

Cumhuriyet yönetimine en yakın rejim olan demokrasi, onu kazanarak onun üzerine kurulması gerekirken, demokrasiyle cumhuriyet sanki karşı karşıya. Demokrasi cumhuriyeti yönlendirecek yerde cumhuriyet demokrasiyi yönetiyor. Cumhuriyet epistemolojisinden demokrasi epistemolojisine geçişin sancıları bir türlü dinmiyor, bitmiyor.

Peki bu neden böyle olmuştur?

Tanılarımızı (teşhislerimizi) doğru koyabilmek için, toplum mühendisliği özentilerinden arınmış, indirgemecilikten uzak, tartışma, deneme, sınamaya dayanan eleştirel akılcılıkla, nesnel yansızlıkla sorunları irdelemek ve bu soruyu yanıtlamak zorundayız.

Böyle bir yaklaşım, kanımca bizi şu saptamaya ulaştıracaktır.

Türkiye, devlet ve toplum olarak, kendisine Kara Avrupası ülkelerini, özellikle Fransa'yı, bir ölçüde de Almanya ve öbür ülkeleri örnek almıştır.

Hukukun Üstünlüğü / Hukuk Devleti

Bu etkinin en çarpıcı örneği 1961 ve 1982 Anayasalarının 2. maddelerinde görülüyor. Bu maddelerde Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken "hukuk devleti"nden söz ediliyor, "hukukun üstünlüğü"nden değil.

İki ilkenin birbirinin yerine kullanıldığı da var (sözgelimi, 1961 An., md. 77, 92; 1982 An. Md. 81, 102).

Oysa bunlar farklı anlayışların ürünüdür.

"Hukuk devleti ilkesi" Kara Avrupalı, özellikle Fransız ve Alman kökenli. "Hukukun üstünlüğü (egemenliği, önceliği) ilkesi" Anglo-sakson kökenli.

Her iki ilkenin nedenleri de, sonuçları da başkadır.

"Hukuk devleti ilkesi"nin boy verdiği Kara Avrupası ülkelerinde, özellikle de Fransa'da "devlet merkezci" bir yönetim, cumhuriyet vardır. Devlet her yerde hazır ve nâzır. Jakoben. Bu ülkelerde hukuku üreten temel güç devlettir. O yüzden de hukuk hep devletten yanadır. Devlet kendi yarattığı hukuk nedeniyle yurttaşlarıyla sürtüşme içinde ve bu hukuku araç kılarak pek çok şeye el atmış durumda. Sıkışınca başvurduğu kavramlardan biri "kamu yararı". İçeriği belirsiz ve tartışmalı olan bu kavramla hukuk, zaman zaman mistikleştirilmiş, hukuku siyasallaştırma oyununun bir parçası olmuş. "Kamu yararı", "yönetimin takdir hakkı" ağırlıklı kavramlarla beslenen bir yönetim, hukukta da etkisini göstermiş, "özel hukuk" ve "kamu hukuku" ayırımı ortaya çıkmış. Buna koşut olarak "yargılama birliği" ilkesinden sapılmış. Toplum ve hukuk, devletin vesayetinde ve edilgin. Vesayetçi devletin yukarıdan aşağıya doğru düzenlediği makro anlamda bir toplumsal sözleşme var. Adı anayasa. Amaç, devleşen "Leviathan devleti" hukukun sınırlarında tutmak. Bu ne ölçüde başarılırsa, Kant'tan, Rousseau'dan esinlenen "hukuk devleti"ne, dolayısıyla demokrasiye de ancak o ölçüde ulaşılabilecek.

Bu amaç, bugün de sürüyor. Çünkü Jakoben devlet, sıkışınca hukukun bir türlü erişemediği kör, karanlık, görünmez bir kavrama başvuruyor: "hikmet-i hükümet: la raison d' Etat". Hikmeti kendinden menkul "hikmet-i hükümet" kavramından 06.01.1989'da Fransız Yargıtayındaki konuşmasında Başkan Mitterand şöyle yakınmaktadır: "Hukuk, adalet hiçbir biçimde hikmet-i hükümet denilen nesneye kurban edilmemelidir. Uzun yıllar taşıdığım siyasal sorumluluğum döneminde hikmet-i

hükümet diye bir nesneye rastlamadım. Ne zaman hikmet-i hükümetten söz edilmişse, bilmelisiniz ki, bu bir başka şeyi gizlemek için uydurulmuş bir bahanedir".

Başbakan William Pitt'in dilinde hikmet-i hükümetin karşılığı devlet "zorunluluk"udur. Mitterand'dan 206 yıl önce 18.11.1783'te Komünler Meclisinde şöyle diyordu: "Zorunluluk, birey özgürlüklerini çiğnemenin özüdür; zorbalanın bahanesi, kölelerin inancıdır".

Bütün bunlar, Kara Avrupası ülkelerinde devleti, birey zararına dokunulmaz bir nesneye dönüştürmüştür. Savaş, bu dokunulmazlığı sarsma savaşıdır.

Bunun sonucu olarak Kara Avrupasında toplum devletçi kurallara bağlı, içine kapalıdır. İktidar tektir. Yargı da bundan payını almıştır. Erkekler, güçler ayrılığından ne kadar söz edilirse edilsin yargı birliği sağlanamamış, yargıyı bağımsız kılma kavgası bir türlü bitmemiştir.

Görülüyor ki, "hukuk devleti" küresindeki savaşım, devletin topluma ve bireye karışmasını azaltma savaşımıdır. Temel amaç, kanımca "az devlet, çok hukuk" formülüyle özetlenebilir. Dar bir ufuktur bu.

Buna karşılık, "hukukun üstünlüğü ilkesi"nin boy verdiği Anglo-Sakson ülkelerinde toplum, sözleşmecî, uzlaşmacıdır. Kendi kendini düzenler. Saydam ve dışı açıktır. Birey yarışmacıdır. Girişim gücü devlette değil, bireyde ve sivil toplum örgütlerindedir, devlet merkezci değildir. Toplum çoğulcu olduğundan iktidar tek değil, parçalıdır. Çok kutuplu kurumlar, kuruluşlar devletin bir kesim temel görevlerini de üstlenmişler. Çoğulculuk kurumsal parçalanmayı, işbölümünü yaratmış, toplum kendi hukukunu kendi üretiyor. Devletin karşısında özerk bir hukuk var. Her şey üretilen bu hukukun hakemliğinde çözülüyor. Bireyle devlet bu hukukun karşısında eşit konumda. Her ikisi de toplumun ürettiği ve dayattığı hukuka bağlı. Toplumun ürünü olduğundan başat, egemen güç hukuk. Devlet ikincil planda. Hukuk yaşanarak, Sokratik yöntemle öğretiliyor, uygulanıyor. Somuttur, esnektir ve de devletten bağımsızdır. Toplum devletin vesayetinde değil, devlet toplumun içindedir. Bu yüzden genellikle yazılı bir anayasaya gerek duyulmamıştır.

Bunun sonuçları ise ortadadır: Hukuk devletten bağımsız. Yargı da bağımsız ve çok güçlü. Yargı birliği örselenmemiş. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ayırımına gidilmemiş. Tek bir Yüksek Mahkeme var. Çünkü hukuk birliği sağlanmış. Hukukta özel hukuk, kamu hukuku gibi katı kavramlaşmalara yer yok. Her derecedeki mahkeme, bir yasanın anayasal kurallara, bir tüzüğün yasalara aykırı olup olmadığına karar verebiliyor.

İktidar, çoğulcu toplum gereği, parçalı ve aşağıdan yukarıya doğru biçimleniyor.

Geniş bir ufuktur, bu.

İşte "hukukun üstünlüğü ilkesi" böyle bir gelişmenin sonucu ve demokrasinin de özü. Anglo-Sakson ülkelerinde "hukukun üstünlüğü", Kara Avrupası ülkelerinde,

deyim yerinde ise, "üstünlüğün hukuku" egemen. Bu yüzden bir Fransız hukukçusu, ses getiren yapıtında, Anglo-Sakson ülkelerinde "devletsiz hukuk"un, Kara Avrupası ülkelerinde ise "hukuksuz devlet"in olduğunu söylüyor(100). Haksız da değil.

Fransa Örneği ve Türkiye

İşte Türkiye'nin talihsizliği, hukukun üstünlüğünün yeşerdiği ülkeleri değil, hukuk devletinin uç verdiği ülkeleri örnek almasıyla başlıyor. Demokrasimiz tökezledikçe, dünya üstümüze geldikçe kendi konumumuzu Anglo-Sakson demokrasilerine göre değil, ufuk daraltarak Fransız Cumhuriyetine göre değerlendiriyor, ülkemizi aklamaya çalışıyoruz.

Hukukun üstünlüğünden geçtik, hukuk devleti savaşımını bugün bile sürdüren Fransa, 1789'dan bu yana üç kez krallık devirmiş, iki kez krallığa yeniden dönmüş. Dört kez Cumhuriyet yıkmış, beşincisini yaşıyor. Dokuz kez (1830, 1848, 1851, 1870, 1873, 1887, 1889, 1934, 1958) darbe girişimi yaşamış. 15 kez anayasa değiştirmiş. Bugün bile zaman zaman Jakoben devletliği depreşen bir ülke. 90-615 sayılı ve 13.07.1990 tarihli Yasanın 9. maddesiyle 1881 Basın Özgürlüğü Yasasına eklenen 24 bis. Maddesiyle Yahudilik karşıtı propagandayı suç saymış, Roger Garaudy'yi cezalandırmış. Düşünceyi açıklama özgürlüğünü çiğnemiş. Cumhuriyetten demokrasiye evrilememenin, bir türlü laik olamamanın, yargı bağımsızlığını gerçekleştirememenin sancılarını çekiyor.

De Gaulle'ün ironi tınısı güçlü bir sözü vardır. "Ben Almanya'yı çok severim. Öylesine çok severim ki, bir Almanya bana yetmez. İki Almanya isterim" diyor.

Bana gelince. Benim için zaten iki Fransa var. Biri giyotinli, anayasasını insan derisiyle kaplamış, Baudelaire'i cezalandırmış, yargı öncesi insanları giyotine gönderen Savcı Foulquié'yi çıkarmış Jakoben Fransa. Ben bu Fransa'ya karşıyım. Öbürü Decartes'ın, Montesquieu'nün, Voltaire'in, Balzac'ın, Sartre'in, Camus'nün, Foucault'nun, Lyotard'ın, Lacan'ın, Morin'in, Baudrillard'ın Fransa'sı. Benim sevdiğim bu ikinci Fransa'dır, 1968 olaylarını yaşadığım, kültüründen yararlandığım Fransa'dır.

Ya Almanya? Weimar'ın Naziler çoğaldığı için değil, demokratlar azaldığı için yıkıldığını bir türlü kavrayamamış bir ülkedir Almanya.

"Hukuk devleti" ve "hukukun üstünlüğü" ilkelerinin boy verdiği ülkeleri anlatırken, Kara Avrupasını ve özellikle Fransa'yı değil de sanki Türkiye'yi anlatıyormuşum duygularını yaşadığınızı biliyorum.

Cumhuriyet, Demokrasi

Türkiye, tıpkı Fransa gibi, aradaki ayırımı anlamadığından bir türlü cumhuriyetten demokrasiye evrilemiyor.

Cumhuriyeti kurabilen bir halk, sivil normlarla demokratik cumhuriyeti yaratabilecek çapta büyük bir halktır.

Demokrasiyi öğrenmenin ve yaşatmanın en iyi yolu, hiç ara vermeden uygulamaktır(101).

Cumhuriyetin insanı akılcı, demokrasinin insanı akılcı ve üreticidir.

Cumhuriyette devlet dinden etkilenmez. Demokraside devlet dinden, din devletten etkilenmez.

Soyutlayıcı, evrensel ve yurttaşlık yükümlülüklerine dayanan Cumhuriyette devlet, ister istemez merkezcidir, düşüdüdür. Çoğulcu kültür ile haklara ve özgürlüklere yaslanan demokrasi gerçekçidir, yereldir, merkezçiliğe karşıdır. Çünkü demokraside herkesin bir gerçeği vardır.

Cumhuriyet, yönetme, yönlendirme, güdümlendirme aşırılığından yıkılabilir. Cumhuriyette "ulusal oluşumun rektörü de, vektörü de devlettir" (Pierre Nora). Demokrasi ise ya az yönetmeyle ya da hiç yönetmemeye güç kazanır.

Cumhuriyette hukuku devlet üretir. Devleti memurlar yönetir. Demokraside hukuku halk üretir. Devleti hukuk yönetir.

Cumhuriyet çocukta insanı arar ve çocuk olarak görür. Demokrasi ise insanda çocuğu görür, çocuklara ve kocaman çocuklara çocuk muamelesi yapmadan özgürlük tanır.

Cumhuriyet eğitir. Toplumu okula benzetmeye yeltenir. Demokrasi öğrenim verir. Okulu topluma benzetmeye çalışır.

Cumhuriyet önce yurttaşı, sonra bireyi yaratmayı; demokrasi önce bireyi, sonra yurttaşı oluşturmayı amaçlar.

Cumhuriyet eşitliği sever ve savunur, ama eşitlikçi (égalitariste) değildir; yoksulluk onu sarsar. Demokraside herkes, birey de devlet de, hukuk önünde eşittir; yoksulluk onu üzer, ama sarsmaz.

Cumhuriyetin son sığınağı "devlet", devletin son sığınağı "hikmet-i hükümet"tir. Demokrasinin son sığınağı halk, halkın son sığınağı "hukuk"tur.

Elbette Cumhuriyetin ülküsü kısa vadelidir, ufku dardır, son duraklıdır: Hukuk devleti. Demokrasinin ülküsü de, ufku da sonsuzdur, dur durak bilmez: Hukukun üstünlüğü(102).

Kuşkusuz Fransa, Almanya, İtalya demokratikleşmede çok büyük adımlar attılar. Ama Anglo-Sakson demokrasilerinin düzeyinde değiller henüz.

Fransa da, Türkiye de henüz Cumhuriyetle yönetiliyor. Ama rejimleri optimal demokrasi değil.

Din ve Devlet İlişkisi:

Teokrasi, laikçilik (laïcisme), laiklik (laïcité) / Sekülerleşme

Fransa'yı örnek alan Türkiye, din-devlet ilişkisi açısından, Fransa'nın yaşadığı hastalıklardan bir türlü kurtulamamanın sıkıntısını çekmekte, laiklik Türkiye Cumhuriyeti devletinin yumuşak karnı olmayı sürdürmektedir.

Devletin dinler karşısında alacağı tutumlar bellidir.

Birincisinde, dinsel ve siyasal otoriteler, sınırları belirsiz biçimde iç içedirler. Eski ve ortaçağ devletlerinde durum böyledir.

İkincisinde, bütün özel ve kamusal yaşamı din belirler. Devlet, din merkezlidir (théocentrique), değişmez ve ilişilemez dogmalarla yönetilir. Devletin tek dini vardır, öbürleri dışlanmıştır. Bu rejimin adı teokrasidir ve her yerde eşitsizliklerin, ayrıcalıkların, çatışmaların nedeni olmuştur.

Üçüncüsünde, devlet ve din ayırımı ilkesinden yola çıkılır(103). Ancak ayırımın kapsam ve derecesini devlet belirlediğinden, devlet, dini çoğu kez toplumdan dışlar ya da onu güdümler. Dini devletleştiren bu sistemin adı, laiklik (laïcité) değil, laikçiliktir (laïcisme, laisizm). Şovinizm nasıl ulusçuluğun yozlaşmış, hastalıklı biçimiye, laikçilik de bir bakıma laikliğin yozlaşmış, hastalıklı biçimidir. Dinleri aşındırmaya yönelik laikçiliğin anayurdu Devrim Fransa'sıdır.

Gerçekten Jakobenlerin Fransa'sında laiklik; ruhban sınıfına karşı, ruhban sınıfının yaşamdaki izlerini kazımak için yapılan kinci, tepkici bir devrimin ürünüdür. Din merkezci bir anlayış gitmiş, salt akılmerkezci militan bir anlayış gelmiştir. Bu ise laiklik (laïcité) değil, laikçiliktir (laïcisme)(104). Katı bir ideolojidir. Descartes'ın akılcılığıyla A.Comte'un bilimsel bir kilisenin temellerini atan pozitivizmi birleşmiş, laikçilik ideolojisine ulaşılmıştır. Laikçilik Fransız okullarında konuşlanarak, "tanrılı din" yerine "tanrısız beşeriyet dini" kurmayı amaçlamış, dini toplum dışına itmiştir. Dine saygısızdır, saldırgandır(105). Toplum mühendisliğine özenen misyoner Fransız laikçileri, 1790 Anayasasında dini sivil otoriteye teslim etmiş, akılcı insan yetiştirmek kaygısıyla Katolik Fransa'da 1794'e değin dinsel etkinlikleri yasaklamışlardır. Bu ve Napoléon döneminde çıkarılan bütün yasalarda Kilise hukukuna tepkinin izleri vardır, bunların bir bölümü bugün de sürmektedir. Jules Ferry Yasasıyla din ve devlet ayırımına gelinmiş, Ferry'nin deyişiyle "tanrısız ve kralısız" bir dünya kurulmak istenmiştir(106). Bugün Fransa'da gittikçe yumuşayan bir laikçilik; yani din ve devlet ilişkisinde katı ve düşmanca bir ayırım (séparation hostile) değil, ılımlı ve dostça bir ayırım (séparation bienveillante) söz konusudur(107).

Michelet, "Fransız Devrimi hiçbir kiliseyi benimsemedi. Çünkü kendisi kiliseydi" der(108).

Laikçilik, din ve devlet ayırımı ilkesinden yola çıkan bir anlayış ise de, aynı ilkeden yola çıkan Hollanda ve İrlanda, laikçiliği aşmayı, yumuşak bir biçimde laikliğe geçmeyi başarmışlardır(109).

Dördüncü tutum laikliktir. Laiklikte din ve devlet karşılıklı olarak bağımsızdırlar. Bağımsızlık esastan yola çıkan laiklikte din kuralları devleti, devlet de din kurallarını belirleyemez ve yönlendiremez. Devlet bütün inançlara, dinlere karşı ilgisiz ve eşit uzaklıktadır.

Çoğulcu demokraside laikliğin gerçek ve çağcıl anlamı işte budur. Çünkü çoğulculuk, zaten laik olmayı zorlar(110). Laiklik, dünyasallaşma (sécularisation, sekülerleşme), çoğulcu demokrasinin ana rahminde gelişmiştir. Demokrasinin çoğulcu boyutunun dinler/inançlar açısından somut yaşama zorunlu bir yansımasıdır. Bir rejim demokratikse, çoğulcu; çoğulcuysa, laik/seküler olmak zorundadır. Bu yüzden hukukun üstünlüğüne dayanan Anglo-Sakson demokrasilerinde laiklik/sekülerleşme, bir devrimin değil, doğal bir evrimin sonucu ve sosyolojik bir olgudur. Zira çoğulcu demokraside, hiçbir düşünsel ya da dinsel başkalık yok edilemez, görmezlikten gelinemez, tekelleştirilemez ve başkalarına dayatılamaz. Her dinin, inancın kendi alinyazısını belirleme hakkı vardır. Avrupa Birliği Sözleşmesinin 128. maddesi de bu doğrultudadır(111).

Laiklik, sekülerleşme; toplumsallaşmayı, toplumsal farklılaşmayı, eleştirel akılcılığı, doğal bir sonuç olarak, kendiliğinden yaratmıştır(112). Bunları yaratmak için, toplum mühendisliğine özenilmemiştir.

Laik devlette, devlet dinlere eşit uzaklıkta olduğundan hiçbir dini, inancı dışlayamaz ya da kayıramaz; akçalı v.b. biçimlerde destekleyemez. Din okulları açamaz. Ancak, toplulukların din okulları açmasını da önleyemez. Din derslerine engel olamaz; bunların önünü açar. Ne var ki, bu dersler, beyin yıkayıcı olmayacak, çoğulcu, agnostik, kuşkucu esaslara göre olacak, birey dinler arasında seçimini özgürce yapacaktır. Din dersleri zorunlu olmayacak, ancak her an ilgilinin buyruğuna hazır bulunacaktır(113). Devlet; bu okulları; kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu ahlaki, kamu sağlığı açısından denetleyecek, uyuşmazlık çıkarsa sorunu bağımsız yargı çözecektir.

Görülüyor ki, laiklik ile laikçilik arasındaki temel ayrılık, nedenlerle sonuçların yer değiştirmesinden ve bu yüzden de ayrı ilkelerden yola çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten laikliğin temel nedeni, çoğulculuktur. Çoğulcu kültürün önemli bir ögesi olan dinler, inançlar başkalıklarının uygulamaya yansımasıdır. Sonucu ise, eleştirel akılcılıktır. Çünkü birey, çoğulcu, kuşkucu, koşullanmamış aklıyla seçimini kendi yapacaktır. Oysa laikçilik, laikliğin sonucu olan akılcılık kaygısıyla yola çıkmakta, akılcı bireyi yetiştirmeyi amaçlamakta, bu amacın gerçekleşmesinde dini başlıca engel olarak görmekte, onu, dolayısıyla çoğulculuğu, demokrasiyi reddetmektedir. Devlet ister istemez pozitivizme kaymakta, kendi ideolojisine uygun bireyler yetiştirmekte, kaş yapayım derken göz çıkarmaktadır. Çünkü bunun sonucunda yetişen birey eleştirel akılcılıktan uzaklaşacak, tekilci akılla düşünecek, salt devletin ideolojisinin savunucusu olacak, geriye de koşullanmış ve hasta bir beyin ve sözde akıl kalacak, ancak "eleştirel" boyut yok olacaktır.

Türk deneyiminin, gerçek laiklikten, sekülerleşmeden değil, Fransız laikçiliğinden esinlendiğinde incelemeciler birleşmektedir(114). Bu saptama doğrudur.

Bu anlayışa göre, Türk uygulaması, pozitivist ve akılcı motiflerle bezenen, akılcı insan yaratmaya özenen bir tutumdur. Tanzimatla başlamış, kimi devrimlerle sürmüştü, 1937'den sonra anayasalara girmiştir. Referansı çoğulculuk değil, akılcılıktır; bu yüzden de nedenle sonuç birbirine karıştırılmıştır.

Oysa hukuk ve devlet yönetimi açılarından neredeyse Fransa'yla bütünleşen Belçika, laiklik konusunda Fransa'nın din ve devlet ayırımı ilkesini reddetmiş, din ve devletin karşılıklı bağımsızlıkları ilkesini benimsemiş, Fransız laikliğinin doğurduğu açmazları yaşamamıştır(115).

Acaba Türkiye niçin Fransa'yı örnek almış, Belçika'nın tutumunu iskalamıştır?

Nedeni belli. Çünkü Türkiye demokrasinin farklılıklar rejimi olduğunu, çoğulculuk boyutunu sık sık göz ardı etmektedir.

Şimdi teokrasi, laiklik, laikçilik (laisizm) kavramlarının saydam anlamlarını gözeterek, Pandora'nın kutusunu açalım ve tanıyı (teşhisi) koyalım.

Türkiye Cumhuriyetinde, iktidar halkın seçimine dayanmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti laiktir. Bu bir.

Türkiye Cumhuriyetinde Halifelik kaldırılmıştır. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ise görünüşte kaldırılmış, aslında Diyanet İşleri Başkanlığı adıyla bir bakana bağlanarak devlet örgütü içine alınmıştır. Örgütün dini İslam, mezhebi Sünnidir. Devlet, bu din ve mezhebin (resmi) okullarını açmıştır. Örgüt ve okulların finansmanı devlete aittir. Resmi okullarda din dersi okutulması zorunludur.

Bu koşullarda konuyu değerlendirelim.

Ontolojik olarak yaklaştığımızda, bir din ve mezhebin örgütünü devlet birimi içine alarak anayasal düzeyde güvenceye bağlayan (md. 136) ve laikliğin gerçekleştirilmesini güçleştiren (2820 sayılı S.Partiler Yasası, md. 89), din ve mezhebin okullarını açan, finansmanını sağlayan bir devletin dini ve mezhebi vardır; bir dini ve mezhebi kayırmış, örtülü olarak benimsemiştir. Böyle bir devlet teokratiktir. Bu iki.

Konuya teleolojik (amaçsal) olarak baktığımızda ise durum çok farklıdır. Devlet, böylelikle dinlerini bildirmeyenlere ya da uluslararası hukukta benimsenen dinlerden birine inanan her insana nüfus cüzdanı vermemekte, devlet birimleri içine aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı ve açtığı din okulları aracılığıyla dini denetlemekte ve yönlendirmektedir. Bunun adı ise laikçiliktir.

Kurtuluş Savaşında din sömürsünden çok çeken Atatürk ve arkadaşlarının o dönemde dini denetim altında tutmaları anlaşılır ve gerçekçi bir tutumdur. Ancak çoğulcu demokraside bu tutum sürdürülemez. Kurumlar ve kurullarla düzlüğe çıkmak gerekir.

Laiklik, ÷lkemizde çarpıcı kırılmalara uğramış, popülist ve/ya da devletçi kaygılarla laiklik, teokrasi ve laikçilik arasında salınıp durulmuştur.

Tanı (teşhis) açıktır: Türkiye Cumhuriyeti, egemenliğin kaynağı açısından laik; devlet örgütlenmesi açısından teokratik; dini yönlendirme açısından laikçi bir devlettir.

Laik, teokratik ve laikçi niteliklerinin ağırlıklarını gözettiğimizde, din ve devlet ilişkisi açısından Türkiye Cumhuriyetinin rejimi, demokrasi peçelemesi altında, kimileyin laiklik kırması bir teokrasidir; kimileyin laiklik kırması bir laikçiliktir. Ancak hiçbir zaman tam laik değildir. Güzeli ağılatan, çirkini söyleten kavga da bu yüzden sürmektedir.

Kanımcı ideolojik laikçiliği, tekrasiyi bırakıp laikliğe dönmenin tam sırasındır.

Fransız laikliği, daha doğrusu laikçiliği, kendi aşırılığı tarafından bozguna uğratılmıştır. Çünkü "çığırından çıkmış bir laiklik, kendi içinde kültürel bir "kendini yıkma" tohumunu da taşır"[\(116\)](#).

Öyleyse Fransız örneğini bir yana bırakalım. Bu bir.

Din, özellikle de İslam, sosyolojik olarak, Türk kültürünün en önemli parçasıdır. Ulusal birliği sağlamada bu tutkaldan yararlanmanın yollarını arayalım. Bu iki.

Atatürk'ün "gazi"lik gibi dinsel bir ünvanı benimseyerek dini dışlamadığını ve onu katalizör olarak kullandığını unutmayalım[\(117\)](#). Bu üç.

"Herkesin bir yolu, ideolojisi, yöntemi vardır. Allah sizleri sınamak için böyle yaptı. Hayırlarda (tercihlerde) birbirinizle yarışın"[\(118\)](#), "Doğu da Batı da Allah'ındır. Nereye dönseniz Allah karşınızdadır"[\(119\)](#) diyen, dillerin çeşitliliğini ve 124000 peygamberi kabul eden bir Tanrı, bir din hiçbir topluluğa düşman olamaz. Bağımsız kararı (içtihat), danışmayı (şûra), oydaşmayı, uzlaşmayı (icma: consensus) benimseyen bir din çağcıdır[\(120\)](#), kanımcı çoğulcudur, laikliğe elverişlidir. İslamın bu damarını işleyerek onu laiklikle bütünleştirebiliriz. Bu dört.

Düşünce Suçu

Örnek aldığımız Fransa'nın düşünce hükümlüsü Baudelaire'leri, Garaudy'leri var. Ama yine de bizimki kadar övünecekleri (!) düşünce suçluları yok.

Bu konuda ciddi iddialar bulunmaktadır.

Bunlara göre; Türkiye'de 1993'te 60, 1994'te 102, 1995'te 83, 1996'da 91 gazeteci yazar tutuklanmış; Türkiye İnsan Hakları Vakfına göre 1993'te 18, 1994'te 45, 1995'te 46, 1996'da 31 yazar düşünce suçlusu olarak cezaevine girmiştir. İnsan Hakları Derneğine göre, 1997'de bu rakam 153'tür.

Bir başka iddiaya göre de, 1997'de 22 ülkenin cezaevinde toplam 180 gazeteci bulunmaktadır. Bunun 78'i Türkiye'dedir ve birincilik bizdedir. Sayı, Zambiya'da 1, Sudan'da 2, Nijerya'da 8'dir(121).

Bu iddialar değerlendirilmeli, Türkiye yasalarla beyinleri ezilmeye, sesleri kısılmaya çalışılanların ülkesi olarak 21. yüzyıla girmemelidir. Yapılacak iş, salt düşünce suçları olan hükümleri kaldırmak, suçlara eylem çağrısı yapan, suça kışkırtan hükümlerdeki sözcük ve deyişleri, suçların yasallığı ilkesi gereğince, belirgin ve saydam kılmaktır.

Çağcıl demokraside devlet düşünceler karşısında yansızdır. Hukuku, düşünceleri barış içinde yarıştırmak için kullanır, yasaklamak için değil.

Yargı bağımsızlığı ve erkler arasında eşitlik

Hukukun üstünlüğü değil, hukuk devleti ilkesini benimseyen Kara Avrupası ülkelerinden esinlenen Türkiye, yargı erkinin bağımsızlığını ve öbür erklerle eşitliğini gerçekleştirmeden üçüncü bin yıla girecek mi?

Bugün bu soruyu yalnız yargı değil, herkes soruyor.

Daha önce de belirtildiği üzere, yargı her zaman önemli bir iktidar, güç olmuştur. Metafizik dönemde mistik, dinsel (teolojik) dönemde tanrısal, bilimsel dönemde laik bir güçtür yargı.

Bu yüzden de siyaset onu hep kendi buyruğunda görmek istemiştir.

Türk'ün geleneğinde yargının bağımsızlığı hep olmuştur. Yüzyıllar önce Musa Çelebi'ye Serasker Bedrettin, "divan bağımsız, hüküm yasal olmalı" diyordu.

Adaletin kirlenmemesi için, yargıya kristal özeniyle yaklaşmak zorundayız. Bu konuda yargısını hâlâ bağımsız ve güçlü kılamamış Fransa bize örnek olmamalıdır. Daha 1991'de Fransız Cumhuriyetçi Parti Başkan Vekili Alain Madelin, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun bağımsız olmadığını, hukukta devletçilikten hukuk devletine geçmek için yargının bağımsız olması gerektiğini yazıyor(122), aynı yıl eski Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing ve şimdiki Cumhurbaşkanı Jacques Chirac da bu görüşü paylaşıyorlardı(123).

25.07.1993'te Anayasanın 65. maddesi değiştirilerek, Kurulun oluşmasında Cumhurbaşkanı'nın yetkisi sınırlandırılmış, ancak yakınmalar bitmemiştir.

20 Ocak 1997'de beş büyük reform isteyen Cumhurbaşkanı Chirac, 21 Haziran 1997'de Başbakan Jospin yargının bağımsız olmadığını vurguladılar. 29 Ekim 1997 tarihli Adalet Reformu taslağında, c.savcılarının da bağımsız olmaları, Cumhurbaşkanı'nın başkan, Adalet Bakanının başkanvekili oldukları Kurulda oy haklarının bulunmaması, üye sayısının değişmesi, toplantıların herkese açık yapılması gerektiği belirtilmektedir.

İtalya ve Almanya'da tartışmalar sürüyor.

Kendi ülkelerinde yargının bağımsız olmadığı söylenen devletleri örnek almak yanlıştır.

Kurul üyesi seçimlerinde yürütmenin, siyasal organın etkisine açık, girişim gücü Adalet Bakanlığına bağımlı, bakan ve müsteşarı doğal üye sayılan, ayrı bütçesi, birimleri ve çalışma yeri bulunmayan, oturumları gizli ve yönetsel kararları yargı yoluna kapalı olan bir Kurul ve denetimi Bakanlıkça yapılan bir yargı, yürütme ve yasamanın karşısında bağımsız olamaz.

Yapılacak iş bellidir.

Eski deneyimler gözetilerek yasamanın ve yürütmenin Kurulun oluşmasında etkisi, payı olmamalıdır. Yasamanın Kurula üye seçimi geçmişte başarısız olmuş, yargıya yasama ve yürütmenin etkisini, kısacası politikayı sokmuştur. Metafizik ulusal irade kavramlarıyla bu denenmiş yol yeniden denenmemelidir.

Başka ülkelerden elbette yararlanılmalıdır. Ancak bu konuda iki nokta gözden kaçırılmamalıdır. Birincisi hukuksal koordinatların örtüşüp örtüşmedikleri, ikincisi o ülkelerde yakınmaların olup olmadığı mutlaka gözetilmelidir.

Örneğin, yarı başkanlık sisteminin gereği olarak Fransa'da cumhurbaşkanı yargı bağımsızlığının güvencesidir (Anayasa, md. 64) ve bundan sorumludur. Ancak cumhurbaşkanları orada yargıya hep güvenmiş ve saygı göstermişlerdir. Sözelimi, hiçbir cumhurbaşkanı, kurulun üç kat aday göstermesinde direnmemiş, önüne gelen tek adayı Kurulun isteği doğrultusunda öngörülen göreve atamıştır.

Bundan başka gelişmiş ülkelerde kamuoyunun yargı bağımsızlığı konusundaki duyarlılığı gözetilmelidir. Bu duyarlılık siyasal iktidar üzerinde önemli bir baskı öğesidir.

İki örnek vereyim.

1966 Ben Barka suikastında dönemin Adalet Bakanı, sorgu yargıcı Casamayor'dan kamuoyundaki duyarlılığı gözeterek davayı uzatmamasını istemiş, yargıcın bu müdahaleyi takma adla basında duyurması üzerine Bakan yargıç hakkında disiplin cezası uygulamak istemiştir. Kamuoyunda kıyamet kopmuştur.

Savaş sonrasında İtalya demokrasiye geçti. Faşizm döneminden kalan ve valilere doğduğu kentten başka kente gidenleri kent dışına çıkarma yetkisi veren Zorunlu Sürgün Yasasını Anayasa Mahkemesi iptal etti. Halkın sevgilisi Başbakan De Gasperi, düzeni sağlamak ve suçluluğu önlemek için bu yasaya gerek olduğunu, yeniden çıkaracaklarını duyurunca, Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. De Nicola bir bildiri yayımladı. Başbakanı eleştirdi ve hükümet karara uyuncaya değin Anayasa Mahkemesinin hiçbir davaya bakmayacağını, Roma'dan ayrılıp Napoli'ye taşınacağını açıkladı. Dediğini de yaptı.

Böylelikle belki de yargının tarihinde ilk kez bir sivil itaatsizlik olgusu yaşanıyordu.

Kamuoyunda kıyamet koptu. Grevler başladı. Bunalım çıktı. En sonunda Başbakan De Gasperi, iptal kararına uyacaklarını bildirmek ve özür dilemek zorunda kaldı. Mahkeme de Roma'ya döndü.

Türkiye'de her şey "hikmet-i hükümet" sayesinde birer bilmeceye dönüşmüştür. 2398 yıl önce Sokrates'in nasıl yargılandığını biliyoruz. Ama yüzyıl önceki Mithat Paşa davası hâlâ bir sır. Bir sayın Adalet Bakanı ayrılış konuşmasında "adalete karışmadığını" övünçle söyleyebiliyor, bunu erdem olarak sunabiliyor. Bu itiraftan anlıyorsunuz ki, yargının kapısı siyasal müdahalelere açık. Ama kimseden çıt çıkmıyor.

Kanımcıca yargının özlükten denetimine değin bütün işleriyle ilgili olarak bağımsız bir Yüksek Yargı Kurulu oluşturulmalı, adlî ve idarî yargı alt kurulları bulunmalı, seçimlerde yasama ve yürütmeye pay verilmemeli, Kurulun kararlarına karşı yargı yolu açık olmalıdır.

Yeni bağımsızlığına kavuşmuş ya da demokrasiye son çeyrek yüzyılda geçmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerdeki yakınmaları değerlendirerek sistemlerini kurmaktadırlar. Sözgelimi, İspanya, Hırvatistan, Polonya, Portekiz, Slovenya'da adalet bakanı kurula alınmamış, Bulgaristan'da ve Makedonya'da ise bakana oy hakkı tanınmamıştır.

1982 Anayasasının başlangıcında yasama, yürütme ve yargı erkleri, güçleri arasında eşitlik ilkesine, 140. maddesinde de bu eşitliğin nasıl sağlanacağına değinilmiştir.

Kararnameyle yasayı birbirine karıştıran ve yargıçlarla savcılarını "memur"laştırmak isteyen kerameti kendisinden menkul bir hukuk anlayışı, Anayasayı çiğneme pahasına, yıllardan beri bu eşitliği göz ardı etmiş, yargının bütçedeki payını yüzde birlerin altına düşürülerek bu eşitsizlik somutlaştırılmıştır. Yasama ve yürütmenin parlak lüksü yargıyı soldururken, aslında yalnızca yargının değil, devletin de saygınlığı, onuru soldurulmuştur.

Bundan yargımız ve halkımız şikâyetçidir.

Yavru vatan Kıbrıs, eşitlik sorununu çözmüş ve anavatana bu konuda ders vermektedir.

Meşruluk ve 1982 Anayasası

Çıplak bir uyarıda bulunmak zorundayım. Türkiye meşruluk debisi neredeyse sifıra yaklaşmış bir Anayasayla yeni yüzyıla giremez, girmemelidir.

Meşruluk, toplumbilimin, siyaset biliminin en önemli kavramlarından biridir ve örselenemez.

Halkta, bir kurumun, yasanın ya da yöneten kişi(ler)in, bilinen ve benimsenen kurallara göre oluşmuş bir çoğunluğu arkalarında bulunduklarına ilişkin yaygın inanç varsa, o kurum, o yasa ya da yöneten(ler) meşrudur (Burdeau, Duverger, Aron, Easton, Kelsen, Lipson, Weber).

Meşruluk, toplumdaki barış ve dinginliği sağlayan; kurumu, yasayı, iktidarı ayakta tutan büyümlü bir inançtır. En zorba yönetimler bile hep kendilerini meşru göstermeye çalışırlar. Bu yüzden İtalyan Tarihçisi Ferraro: "Meşruluk, sitenin/devletin/toplumun görünmeyen barış meleğidir" der.

Meşruluk iki türdür: Biçimsel meşruluk (la légitimité formelle) ve maddî meşruluk (la légitimité matérielle).

Çoğunluk kurallara göre sağlanmamış ise biçimsel meşruluk yoktur. Kurallara göre sağlanan çoğunluğun onayı sonradan geri çekilmiş ise maddî meşruluk yoktur.

Acaba 1982 Anayasası biçimsel ve maddi açılardan meşru mudur?

Biçimsel meşruluk açısından ele aldığımızda görünüm şudur:

Anayasa, halk ya da halkın özgür iradesiyle seçilen bir kurucu iktidar, parlamento tarafından değil, kapatılan parlamentonun sıralarına oturtulan atanmış kişilerce yapılmıştır(124).

İkinci olarak, meşruluk bir karara, işleme, herkesin sonuçları sorgulayabilecek ve eşit biçimde, zorsuz ve yasaksız katılmalarına bağlıdır. İradeler tartışma sürecinden geçmedikçe meşruluktan söz edilemez(125). Çünkü tartışma varsa ve ne denli açıksa, sorunlar o denli saydamlaşır, bilgi edinilir ve yanlışa düşme tehlikesi azalır. 04.06.1888'de Clémenceau, "konuşulan ülkelerde zafer, susulan ülkelerde utanç vardır" demişti.

1982 Anayasası tartışmaya kapalı tutulmuştur.

Üçüncüsü, tartışma yasağına koşut olarak tek yanlı bir beyin yıkama bombardımanından sonra oylama yapılmış, halk iğfal edilmiştir.

Dördüncüsü, Anayasa benimsenmediği takdirde pretoryen diktasının süreceği mesajı verilmiş, ölümü gören eli böğründeki halk çaresiz, sıtmaya razı olmuştur(126).

Beşincisi, içini gösteren, "seni mimlerim" zarflarıyla gizli oy ilkesi çiğnenmiştir.

Altıncısı, tek işleme hem devlet başkanı, hem de Anayasa oylanmıştır. Her ikisini destekleyenlerin ya da onlara karşı olanların sayısı, oranı belirsizdir. Devlet başkanını destekleyenler Anayasaya katlanmışlarsa Anayasa; Anayasayı destekleyenler devlet başkanına katlanmışlarsa devlet başkanı desteksiz kalmış demektir. Peki hangisi çoğunluğu elde etmiştir? Bu bir bilmededir. Ancak bilinen şudur. İkisi de kuşquyu içinde taşıyor. Üstelik devlet başkanı için zaten seçme söz

konusu değil. Çünkü tek adaydır. Seçenekler arasında özgür seçimde bulunamayan birey özerk değildir. Çünkü özgürlük özerklikten önce gelir(127).

Görölüyor ki, toplumla yapılan bu sözleşme (Anayasa) tehditle, fesada uğratılmış bir iradeyle benimsetilmiştir. Göstermelik oylama hukuken sakattır. Bu yüzden Anayasa biçimsel meşruluktan yoksundur, geçersizdir. Unutmayalım ki, bu tür yollarla halkoyuna sunulan anayasaların sağladığı çoğunluk her ülkede %97-%100 arasında gerçekleşmiştir ve görünüştedir (Duverger). Türkiye'de %93 çoğunluk, halkın onuruna saldırıyla elde edilen ayıplı bir çoğunluktur. "Kurşun yerine oy" kullanılarak (Duverger) kabul ettirilen 1982 Anayasası, hazırlayanlar ve hazırlanış biçimiyle bir tür "ferman anayasası"dır(128).

Gelelim 1982 Anayasasının maddi meşruluk açısından durumuna.

Bilindiği üzere anayasalar, örgütlenmiş siyasal birim olan devletin gücünü sınırlayan, bireyin hak ve özgürlük alanlarıyla bunların çiğnenmelerine karşı denetim yollarını belirleyen, iktidarın tek elde toplanmasını önleyerek çoğulculuğu benimseyen, çok iktidar ilişkisinde dengeleri sağlayan, her türlü hukuk dışılığı engelleyen metinlerdir.

1982 Anayasası tersini yapmış, devlet gücünü sınırlayacak yerde hak ve özgürlükleri sınırlamış ve bunları âdeta istisnalar haline getirmiş, halka güvensizliği ruhuna içselleştirmiş, yargı birliğini ve bağımsızlığını örselemiş, demokrasi rejimini değil, cumhuriyet yönetimini öngörmüştür. 1961'in insan hak ve özgürlüklerine "dayanan" devleti (md. 2) gitmiş, hak ve özgürlüklere lütfen "saygılı" (md. 2), "kutsal devlet"i (23.07.1995'e dek dayanabilen bir kutsallıktır bu) gelmiştir.

Devlet ve değerleri her ülkede elbette korunur. Korunmalıdır da. Ama "devlet" kutsallaştırılırsa ilişilemez (tabu) olur çikar. Çünkü kutsallara dokunulamaz.

Görünen o ki, erek (telos) ve varlıkbilim (ontologie) açılarından (Karl Loewenstein ve Giovanni Sartori'nin anayasaları sınıflamalarına göre) 1982 Anayasası, siyasal iktidarın keyfilliğini önleyici, insanların hak ve özgürlüklerinin özünü kollayıcı olmadığından normatif ve güvenceci bir anayasa değildir. Diyanet İşleri Başkanlığının konumuna değin devletin örgütlenmesini ayrıntılarıyla düzenleyip devleti korumayı amaçladığından, toplum dinamikleriyle bütünleşemediğinden, hak ve özgürlükleri istisna olarak algıladığından ve bunları adı var kendi yok ölü bir metne dönüştürdüğünden, görünüşte, nominal, semantik bir anayasadır, bir metindir. Elbise dolabında bekleyen bir balo giysisidir. Çünkü günlük yaşam ve hukukla ilgili değildir. Anayasaya göre halk ve birey devlet içindir, devlet halk ve birey için değildir. Öyle ki, Belçika'nın getirdiği yasaktan (1831 Anayasası md. 24; 1994 Anayasası md. 31) 151 yıl sonra, devleti koruma kaygısıyla, memur yargılaması için izin sistemini getirmiştir (md. 129/son). Memurîn Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat gibi baskı yasalarını üretmeye kodlanmış bir metindir bu. Anayasa laiklikten söz etmiştir, ama zorunlu din derslerini getirerek laikliğin canına okumuştur, antilaiktir. Bu yüzden de Türkiye bugün, anayasacılık kavramlarına göre belirtilmek gerekirse, bir "anayasalı devlet"tir, ama bir "anayasal devlet" değildir(129).

Taşıdığı bu yapım (imalat) yanlışları nedeniyle derin siyasal ve toplumsal bunalımlar üreten, toplum dokusunu yırtan(130) bu Anayasanın arkasında, artık onu kotaranlar bile durmuyor, duramıyorlar ki, "demokrasiye vurgun Türk çocukları" dursunlar.

Çağımızın en büyük matematikçilerinden biri Kurt Gödel'dir. Nazilerden kaçarak Amerika'ya sığınmıştır. Sürekli uzatılan çalışma izinleri sayesinde üniversitede görev almıştır. ABD yurttaşlığına geçmesi gündeme geldiğinde, ABD Anayasasını okur ve sarsılır. Zira Gödel'e göre bu Anayasa diktatörlüğü önleyecek silahlardan yoksundur. Her an bir Hitler yaratabilir. Bu yüzden Gödel, ABD yurttaşlığını reddetmeyi düşünür. Onu zorla inandırmışlardır, yurttaşlık konusunda.

Bugün Türkiye'de 1982 Anayasasını reddeden Gödel'ler çoğunluktadır ve bu Anayasanın maddi meşruluğu da kalmamıştır.

Benim burada yaptığım, meşruluk kavramı açısından yalnızca bir hasar saptamasıdır.

Türkiye; hukuk devleti değil, hukukun üstünlüğü temeline oturan, evrensel ilkelerin tezgâhında yerel ipliklerle dokunan, ortak paydası insan hak ve özgürlükleri olan bir Anayasayla üçüncü bine girmeyi hak etmiştir.

Ancak bir hukukçu olarak şunu vurgulamak zorundayım. Anayasayı eleştirmek başka, ona uymak başkadır. Hiçlikle (butlanla) sakat olan bu Anayasa yeni bir Anayasayla yürürlükten kalkıncaya dek, ona uymak yasal bir yurttaşlık görevidir. Öte yandan onun meşruluğunu tartışmak, kamuoyunu uyarmak ve halka doğruları söylemek de bir hukukçunun ahlaki bir ödevidir. Ben hem görevimi, hem de ödevimi yerine getirmeyi sürdüreceğim.

NELER YAPMALI?

İşte, dokunduğu her şeyi bilim testinden geçirerek akılcılığa dönüştürebilen ve kendini durmadan yenileyerek kültür genlerine içselleştirdiği çağla aynı dalga boyunu yakalayabilen pırıl pırıl bir Atatürkçülük.

İşte, ilke ve boyutları, marangozun budaksız ağaçta kayan rendesi gibi, iyi işletildiğinde, barışın, gelişmenin, açmazları aşmanın altın anahtarlarını cömertçe sunan; ancak bunların bir tanesinde bile sapma olduğunda, başışlamayıp sürçen ve, bütün sistemi bunalıma sürükleme pahasına, çözüm anahtarlarını inanılmaz bir kiskançlıkla geri alan görkemli ve çağcıl demokrasi.

Nihayet işte, doğruları, yanlışları, esin kaynakları ve sorunlarıyla kara sevdamız Türkiye, bizim Türkiyemiz.

Tercih sizlerindir.

Ben Türk halkının "güzeli ağlatan, çirkini söyleten" bir halk olmadığına inanmışımdır. Bu yüzden hep ondaki titreşimleri ve bilimi gözeterek doğruları dile getirmeye çalıştım. Hem de, yabancı sözcüklerle kuşatılmış, başkenti bile sokaklarına dek istilaya yeltenen "Türkgilizce"yle değil, vurgun olduğum, ses bayrağım anadilim Türkçe'nin yalınlığıyla, içtenliğiyle yazdım ve konuştum.

Şu anda da, birey, yurttaş, hukukçu olarak ve bütün sorumluluğu üstlenerek tercihlerimi dile getiriyorum.

İçleri boşaltılmamış, sulandırılmamış evrensel kavramlarla düşünen ve üreten; dünyanın kıyısında köşesinde değil, odağında yer alan; tarihe maruz kalan değil, tarih yapan, çağın ruhuna denk düşen bir Türkiye istiyorum.

Uygar yüzlü, ışıyan Atatürk'ü ve sonluluk değil, sonsuzluk olan, 1930'lara mihlanan değil, bilimin ışığında geleceğe gelecekler üreten Atatürkçülüğü geri istiyorum.

Düşük yoğunluklu, yozlaşmış, büyük ağabeylerin vesayetindeki icazetli demokrasiyi reddediyorum. Eşit bireylerden oluşmuş özgür halkın, özgür halk tarafından, özgür halk için yönetimi anlamında çıtası en yüksek demokrasiyi istiyorum.

Demokrasinin yönettiği düşünceler ve inançlar Cumhuriyetimi geri istiyorum.

Hoşgörünün de ötesinde "öteki benim eşitim" diyen, birbirlerine meydan okuyarak saygı duyan, berikilerle ötekilerin hak ve özgürlükleri çiğnendiğinde, kendilerinin hak ve özgürlükleri çiğnenmişçesine çiğneyenlere karşı çıkma ortak bilincini, akılcı eleştiri, tartışma, sorgulama, algılama kapılarını açık tutma yeteneklerini kazanmış özgür ve demokrat insanların yaşadığı demokratik cumhuriyet istiyorum.

Yaşamın ve barışın vazgeçilmez gerekçesi olarak, dokuları örselenmemiş, kendisini dengeleyen bir doğa; kılcal damarları çoğulculukla beslenen ve kendini geliştiren bir toplum istiyorum.

Çoğulculuğun doğal sonucu olarak, din ve devletin karşılıklı bağımsızlığı ilkesine yaslanan, barışçı, kırılmalara uğramamış, özürsüz ve ödünsüz laikliği geri istiyorum.

Düşünceleri, inançları yasaklamayan, yalnızca barış içinde tartıştıran, yarıştıran, adalet imbiğinden geçmiş ve insanları özgürleştiren bir hukuk; böyle bir hukukun egemenliğinde, düşünce ve inançlara eşit uzaklıkta, karar süreçlerine kattığı halkına güvenen, yansız ve meşruluğunu hukuktan alan güçlü bir devlet istiyorum.

Böyle bir devletin; devletlerin özgür birey ve halk için olduğu anlayışını temel alan, insanların evrensel ahlak kodu sayılan hak ve özgürlükleri gerçekleştirmeyi kaygı edinen, gözeneklerine değin içselleştirdiği hukukun üstünlüğü omurgasıyla ayakta duran bir anayasayla örgütlenmesini istiyorum.

Hukuku değil, devleti koruma kaygısıyla Memurin Muhakematı Kanunu gibi yasaların destekçisi sözde anayasa metinlerinin çağcıl bir ülkede yeri olmadığını özellikle vurguluyorum.

Sığlaşan hukuktaki her yanlışın patlamaya hazır bir krater olduğu bilinciyle; her aileyi yargısallaştıran ve devleti bireylerle sürtüştüren çarpık hukukun ürettiği davalar yığınının fay hattındaki hukuk göçüğünden insanımın kurtarılmasını, yazılı hukukun değiştirilmesini, "dura dura bayatlayan adalet" (B. Brecht) yüzünden umudunu mafyaya bağlayanların "makûs talih"lerinin yenilmesini istiyorum.

Özlenen hukuku yaşama geçirmenin önkoşullarını yaratabilmek için, hukukun biricik yorumcusu ve sözcüsü yargı erkinin öbür erklerden bağımsız olmasını, özellikle yürütmenin kuşatma harekâtını yarmasını; devleti ve demokrasiyi meşrulaştıran yargı gücünün yasama ve yürütme güçleriyle maddi ve manevi bütün alanlarda eşit kılınmasını istiyorum.

Yargının ivedi gereksinimlerinin kısa vadede karşılanması, 1966 New York Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde (md. 14) bir insan hakkı olarak vurgulanan üst (ara) mahkemeye başvuru (istinaf) hakkının tanınmasını, böylelikle üst mahkemeleri, yargı koluğu, akademisi, binalarıyla halkın ve Türkiye'nin saygınlığına yaraşan yetkin bir adli yargı istiyorum.

Diyeceklerim şimdilik bunlardır.

Gösterdiğiniz ilgi ve sabra gönül borcumu öderken, 2000 yılında demokrasinin utkusuyla taçlanmış, baskı ve terörden arınmış, barışa kavuşmuş bir Türkiye'de ve dünyada buluşmak umuduyla saygılar sunarım.

Yaşasın Türkiye !

REFERANSLAR :

(1) PERES, Shimon, Tarihte Av Mevsiminin Sonu, derleyen: GARDELS, Nathan, (B. 'Çarıkçı' Dişbudak, Yüzyılın Sonu, (Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor), İş B. Yay., İstanbul, 1999, s.315. [Geri Dön](#)

(2) DEDEOğLU, Gözde, 21. Yüzyıl Yumuşamak Zorunda, Cumhuriyet, 21.06.1999. [Geri Dön](#)

(3) TOPUZ, Hıfzı, Globalleşme İçinde Bilimsel Araştırmalar, Adam Sanat, Nisan 1998, s.6. [Geri Dön](#)

(4) SARTWELL, Crispin, (A. Yılmaz), Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik, Ayrıntı, İstanbul, 1998. [Geri Dön](#)

(5) Dışa/içe patlayan ülkeler ayırımını ünlü düşünür AKBAR'dan esinlenerek ülkemize uyarladım. Bakınız: AKBAR, S.Ahmed, Bağdat Kapılarında Medya Patronları, GARDELS, s.41. [Geri Dön](#)

(6) Türkiye Bilimler Akademisinin (TÜBA) 1998'de oluşturduğu komisyonun "bunalım" tanımı budur: Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Ankara, 1998, ÇAVDAR, Ayhan O., Önsöz, s.v. [Geri Dön](#)

(7) BARBER, Benjamin, R., (M. Beşikçi), Güçlü Demokrasi, Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset, Ayrıntı, İstanbul, 1995, s.18. [Geri Dön](#)

(8) BOORSTIN, Daniel, J., İmajın Bir Tarihi: Sahte Olaylardan Asıl Gerçeğe, GARDELS, s.256. [Geri Dön](#)

(9) Bu anlayışın sonuçları ve eleştirisi için bakınız: KADIOĞLU, Ayşe, Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi, Metis, İstanbul, 1999, s.31-33, 104-106. [Geri Dön](#)

(10) Cumhuriyet, 11.08.1929. [Geri Dön](#)

(11) HERRIOT, Edouard, Préface, s.v., ALP, Tekin. Le kéalisme, Paris, 1937. [Geri Dön](#)

(12) André MALRAUX, bu tanımı şu yapıtında sık sık yineler: Antimémoires, Folio, Paris, 1976, s.16, 38... (Ayrıca içindeki "Atatürk" sözcüğü benim, s.s.). [Geri Dön](#)

(13) Söylev, Ankara, 1978, I., s.11, 12; MARCHAND, P., Le réveil d'une race, Paris, 1927, s.42; RISLER, J.C., L' Islam moderne, Paris, 1963, s.21. [Geri Dön](#)

(14) TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi, Ankara, 1996, III, s.21. 1937'de "altı ok"un Anayasaya sokulması sırasında Anayasa Komisyonu Başkanı merhum Şemsettin Günaltay, yaptığı konuşmada karşıt düşünce açıklamasının yasak ve suç olacağını belirtmiş, merhum Recep Peker de bunu doğrulamıştır. Bakınız: DOĞAN, D. Mehmet, Tek Parti Doğruları Demokrasiye Karşı, Yeni Türkiye, n.17, 1997, s.484. [Geri Dön](#)

(15) "Öğreti" sözcüğünün buradaki anlamı hiç kuşkusuz ideolojidir. [Geri Dön](#)

(16) SARTRE, Jean-Paul, L'Etre et le néant, Paris, 1984, s.12. [Geri Dön](#)

(17) SARIBAY, Ali Yaşar, Demokrasinin "Prelude"ü olarak Kemalizm, Türkiye Günlüğü, n.28, May-Haz., 1994, s.16 vd.; HEPER, Metin, Kemalizm ve Demokrasi, aynı dergi, s.39; MAHÇUPYAN, Etyen, Kemalizm: Bir Geçiş Dönemi, aynı dergi, s.58, 60. Karşıt görüş: ALTAN, Mehmet, Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir, aynı dergi, s.61-64. [Geri Dön](#)

(18) İNÖNÜ'de 1962'deki bir radyo konuşmasında aynı görüşü doğrulamıştır. [Geri Dön](#)

(19) Yeni bir incelemesinde Mohammed ARKOUN, Atatürk'le ilgili incelemelerin bu tarihsel olayın çok yönlü araştırma alanını henüz tüketemediklerini, düşünme ögesini taşıyanın pek az olduğunu belirtiyor ve kanımca haklıdır (ARKOUN, Mohammed, (E.

Öktem, İslami Bakış Açısı İçinde Pozitivizm ve Gelenek Olarak Kemalizm Olayı, Cogito, n.1, 1994, s.49. [Geri Dön](#)

(20) BURDEAU, Georges, Le libéralisme, Seuil, Paris, 1979, s.181-183. [Geri Dön](#)

(21) BERNARD, Michel/LAUZON, Léo-Paul, Les rétrolibéraux, Devoir, Québec, 21.12.1994. [Geri Dön](#)

(22) VECA, Salvatore, (E. Buissière), Ethique et politique, PUF, Paris, 1999, s.157. [Geri Dön](#)

(23) A.İnsan Hakları Mahkemesinin Kjeldsen (07.12.1976), Kokkinakis (25.05.1993) kararları bu doğrultudadır. [Geri Dön](#)

(24) BURDEAU, s.44. [Geri Dön](#)

(25) A.İnsan Hakları Mahkemesinin Handyside (07.12.1976), Sunday Times (26.04.1979), P.M. Licens (08.07.1986), G. Oberschlich (01.07.1997), T.Komünist Partisi (30.01.1998) kararları. [Geri Dön](#)

(26) TANİLLİ, Server, Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş, İstanbul, 1981, s.30-33. [Geri Dön](#)

(27) KYMLICKA, Will, (A. Yılmaz), Çokkültürlü Yurttaşlık, Ayrıntı, İstanbul, 1998, s.154, 155, 251 vd.; GÜRAN, Sait, İfade Hürriyeti Üzerinde İdarenin Yetkileri, İstanbul, 1969, s.380. [Geri Dön](#)

(28) ERDEM, Fazıl Hüsnü, Düşünce Özgürlüğü, Ankara Baro Dergisi, 1998, n.1, s.6, 7, 24, 27. [Geri Dön](#)

(29) HUNTINGTON, Samuel, P., Anlaşamayan Uygarlıklar, GARDELS, s.81. [Geri Dön](#)

(30) MORIN, Edgar, Pour sortir du XX ème siècle, Paris, 1984, s.90, 91. [Geri Dön](#)

(31) CANETTI, Elias, (G.Aygen). Kitle ve İktidar, Ayrıntı, İstanbul, 1998, s.23, 26. [Geri Dön](#)

(32) SYBERBERG, Hans Jurgen, Almanya'nın Ruhu; Modern Tabu, GARDELS, s.137, 141. [Geri Dön](#)

(33) BOORSTIN, s.254. [Geri Dön](#)

(34) BASTIAT, Frédéric, (D. Russell/Y. Arslan), Hukuk, Ankara, 1997, s.62, 65. [Geri Dön](#)

(35) CONNOLLY, William, (F. Lekesizalın), Kimlik ve Farklılık, Ayrıntı, İstanbul, 1995, s.249-250. [Geri Dön](#)

- (36) VECA, s. 166, 167. [Geri Dön](#)
- (37) JUNG, C.C., (C.E. Sılay), Keşfedilmemiş Kimlik, Ankara, 1998. [Geri Dön](#)
- (38) LYOTARD, Jean-François, (Z. Aslan), Ötekinin Hakları, Liberal Düşünce, n.14, 1999, s.144. [Geri Dön](#)
- (39) LEFEBVRE, Henri, Le manifeste différentialiste, Gallimard, Paris, 1970, s.45, 48. [Geri Dön](#)
- (40) CROWDER, George, Çoğulculuk ve Liberalizm, Diyalog, 1995, s.81. [Geri Dön](#)
- (41) SARIBAY, Ali Yaşar, Postmodernite,. Sivil Toplum ve İslam, İletişim, İstanbul, 1994. s.11. [Geri Dön](#)
- (42) BERLIN, Isalah, Volksgeist'in Geri Dönüşü; İyi ve Kötü Milliyetçilik, GARDELS, s.101. [Geri Dön](#)
- (43) BARRY, Norman, (M. Erdoğan), Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm, Ankara, 1997, s.101. [Geri Dön](#)
- (44) BAUDRILLARD, Jean, (E. Abora/İ. Ergüden), Kötülüğün Şeffaflığı, Ayrıntı, İstanbul, 1997, s.117, 119, 120, 122, 137. [Geri Dön](#)
- (45) CONNOLLY, s.248. [Geri Dön](#)
- (46) BASTIAT, s.11. [Geri Dön](#)
- (47) HENRY-LEVY, Bernard, La pureté dangereuse, Paris, 1984, s.XIV. [Geri Dön](#)
- (48) BASTIAT, s.41-57. [Geri Dön](#)
- (49) FUKUYAMA, Francis, (D.-A.Canal), La Fin de l'histoire et le dernier homme, Flammarion, Paris, 1992, s.202 vd. [Geri Dön](#)
- (50) FUKUYAMA, s.17-19. [Geri Dön](#)
- (51) RAPUSCINSKI, Ryzsard, Amerika'da la raza cosmica, GARDELS, s.164, 172, 173. [Geri Dön](#)
- (52) MORIN, Edgar/NAİR, Sami, Une Politique de Civilisation, Arléa, Paris, 1997, s.33, 34. [Geri Dön](#)
- (53) BURDEAU, s.286. [Geri Dön](#)
- (54) BERLIN, s.103; RAPUSCINSKI, s.178. [Geri Dön](#)
- (55) LYOTARD, Ötekinin..., s.149. [Geri Dön](#)

- (56) LYOTARD, s.145, 147, 150. [Geri Dön](#)
- (57) FUKUYAMA, aynı yapıt. [Geri Dön](#)
- (58) TOURAIN, Alain, Qu'est-ce que la démocratie? Fayard, Paris, 1994, s.9, 37. [Geri Dön](#)
- (59) RAPUSCINSKI, s.178. [Geri Dön](#)
- (60) PAZ, Octavio, Tarihin Sonunda Batı Doğuya Dönüyor, GARDELS, s.192. [Geri Dön](#)
- (61) MORIN, Edgar, Penser l' Europe, Paris, 1987, s.29 vd. [Geri Dön](#)
- (62) VECA, s.115. [Geri Dön](#)
- (63) TOPUZ, Hıfzı, Kültürel Kimlik, Adam Sanat, Ekim 1998, s.23-26. [Geri Dön](#)
- (64) ERDOĞAN, Anayasal..., s.151, 152. [Geri Dön](#)
- (65) CONNOLLY, s.267 vd. [Geri Dön](#)
- (66) BURDEAU, s.173. [Geri Dön](#)
- (67) BARRY, s.101. [Geri Dön](#)
- (68) DUVERGER, Maurice, Le lièvre libéral et la torture européenne, Paris, 1990, s.98 vd., 189 vd.; KEANE, John, (N. Erdoğan), Demokrasi ve Sivil Toplum, Ayrıntı, İstanbul, 1994, s.49. [Geri Dön](#)
- (69) BURDEAU, s.187, 221. [Geri Dön](#)
- (70) BASTIAT, s.51, 52. [Geri Dön](#)
- (71) İleten: ÇONGAR, Yasemin, Devlet Nereye Demokrasi Nereye (1), Milliyet, 02.08.1999. [Geri Dön](#)
- (72) YAVUZ, Hakan, İslam ve Türkiye, Türkiye Günlüğü, n.29, Tem.-Ağ. 1994, s.231. [Geri Dön](#)
- (73) Kopenhag Belgesi, 26.09.1990. [Geri Dön](#)
- (74) BASTIAT, s.14, 18, 23, 58, 61. [Geri Dön](#)
- (75) PETTIT, Philip, (A. Yılmaz), Cumhuriyetçilik, Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi, Ayrıntı, İstanbul, 1998, s.231; (Bir zamanlar Amerikan Parlamentosu üyeleri, kimi vergilerden kendilerini bağışık tutmuşlardır (Pettit, s.232); ERDOĞAN, Anayasal..., s.79, 80, 182-186. [Geri Dön](#)
- (76) PETTIT, s.231, 233. [Geri Dön](#)

(77) MONTESQUIEU, Charles de S.B., Oeuvres complètes, Seuil, Paris, 1964, s.536 (II. kitap, 1. bölüm). [Geri Dön](#)

(78) Ibid, s.532. Eski Yunan düşünürü Thucydides de, her insanın iktidarını sonuna dek zorlama eğiliminde olduğunu söylemiştir. [Geri Dön](#)

(79) BURDEAU, s.65; PETTIT, s.235, 236. [Geri Dön](#)

(80) MONTESQUIEU, s.586-588. İlginçtir, Kudüs yolculuğundan dönerken Chateaubriand da "Yalnızca Padişahın özgür, öbür herkesin köle (kul) olduğu bir ülkede kalamam" diyerek İstanbul'da mola vermemiştir. [Geri Dön](#)

(81) VECA, s.131. [Geri Dön](#)

(82) EISENMANN, Charles, L' "Esprit des lois" et la séparation des pouvoirs, Mélanges R. Carré de Malberg, Paris, 1933, s.165, 183; DE MALBERG, Carré, Contribution à la théorie générale de l' Etat, Paris, 1922, II, s.5, 8, 18, 20, 28, 29, 35, 36, 43, 49, 110, 121, 131, 142; TANİLLİ, s.376, 377. [Geri Dön](#)

(83) EISENMANN, s.166-179, 187-192; DUGNIT, Léon, La séparation des pouvoirs et l'assemblée nationale de 1889, Paris, 1893, s.15-19, 47-116; BRUN, Henri/TREMBLAY, Guy, Droit Constitutionnel, Québec, 1990, s.687 va.; ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1993, s.144-153; TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku, İstanbul, 1986, s.402-408; KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Ankara, 1976, s.282; TOURAIN, s.50; HAYEK, ileten: YAYLA, Atilla, Siyaset Teorisine Giriş, Ankara 1998, s.113, 114; ERDOĞAN, Anayasal..., s.107. [Geri Dön](#)

(84) AKTAN, Coşkun Can, Kirli Devletten Temiz Devlete, İstanbul, 1999, s.81. [Geri Dön](#)

(85) Marchamont Nedham 1657'de buna değinmiştir; ileten: PETTIT, s.236; DUGUIT, s.15; KAPANİ, s.283; BRUN/TREMBLAY, s.389; CASSIN, René, Montesquieu et les droits de l'homme, La pensée politique et constitutionnelle de Montesquieu, bicentenaire de l'"Esprit des lois" 1748-1948, Sirey, Paris, 1952, s.118; TEZİÇ, s.408, 409; ÇAĞLAR, Bakır, Politika ve Hukukta Neoliberalizm, Yeni Türkiye, n.25., s.27. [Geri Dön](#)

(86) PEYREFITTE, Alain, Les chevaux du lac Ladoga. La justice entre les extrêmes, Plon, Paris, 1981, s.524. [Geri Dön](#)

(87) BOUILLON, Hardy, (A.İ. Savaş), John Locke, Ankara, 1998, s.23-29. [Geri Dön](#)

(88) ERDOĞAN, Anayasal..., s.105. [Geri Dön](#)

(89) SEIGNOBOS, Histoire politique de l' Europe contemporaine, Paris, 1929, I., s.104; DE MALBERG, s.35, 36, 49; DUGUIT, s.16. [Geri Dön](#)

(90) CONNOLLY, s.247. [Geri Dön](#)

(91) ÖZDEMİR, Hikmet, Yargı Denetimi Demokrasinin Ahlakıdır, Yeni Türkiye, n.17, 1997, s.365. [Geri Dön](#)

(92) CORDERO, Procedura penale, Milano, 1985, s.253; DUVERGER, Maurice, Institutions politiques et droit constitutionnel, PUF, Paris, 1975, I., s.177; FOSCHINI, Sistema del diritto processuale penale, Milano, 1965, I., n.333, 336; FAZZALARI, Giurisprudenza volontaria (dir. proc. civ.), Enciclopedia del diritto, Milano, 1970, XIX, s.354; FAZZALARI, Istituzioni di diritto processuale, Padova, 1986, s.394; BELLAVISTA, Lezioni, 1968, s.153. [Geri Dön](#)

(93) HAYEK, DWORCKIN, iletten: BARRY, s.43. [Geri Dön](#)

(94) ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Devleti ve Yargıcı, Yeni Türkiye, 1997, n17., s.361. [Geri Dön](#)

(95) VECA, s.66. [Geri Dön](#)

(96) BARRY, s.33, 34, 72. [Geri Dön](#)

(97) ENGELHARD, Philippe, La troisième guerre mondiale est commencée, Arléa, Paris, 1997, s.282. [Geri Dön](#)

(98) ERDOĞAN, Anayasal..., s.157, 162; BEETHAM, David/BOYLE, Kevin, (V.Bıçak), Demokrasinin Temelleri, Ankara, 1998, s.105. [Geri Dön](#)

(99) BEETHAM/BOYLE, s.105. [Geri Dön](#)

(100) COHEN-TANUGI, Laurent, Le droit Sans l' Etat, sur la démocratie en France et en Amérique, PUF, Paris, 1987. [Geri Dön](#)

(101) VECA, s.155. [Geri Dön](#)

(102) TOURAINÉ, s.61-63, 177; DEPRAY, Régis, Etes-vous démocrate ou républicaine? Le Nouvel Observateur, 30 nov 6 déc. 1989; ERDOĞAN, Anayasal..., s.194 vd.; KADIOĞLU, s.13, 14, 24, 25, 59, 62, 63. [Geri Dön](#)

(103) ROBBERS, Gerhard, Etat et Eglises dans l'Union Européenne, Baden-Baden, 1997, s.350-351. [Geri Dön](#)

(104) TOURAINÉ, s.172. [Geri Dön](#)

(105) MIŁOSZ, Czesław, Dinsel Hayal Gücünün Kaderi, GARDELS, s.33; VERGİN, Nur, Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin "Bitmeyen Senfoni"si, Türkiye Günlüğü, n.29, 1994, s.11, 13; KILIÇBAY, M.Ali, Demokrasiye geçit vermeyen düşman kardeşler: Dincilik ve Laikçilik, aynı dergi, s.117-120; YAVUZ, Hakan, İslâm ve Türkiye, aynı dergi, s.236, 237; HOCAOĞLU, Durmuş, Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi, aynı dergi, s.52, 62-64; ANAYURT, Ömer, Fransa'da klasik geleneksel laikliğin çöküşü ve modern laikliğe geçiş, aynı dergi, s.169-173. [Geri Dön](#)

(106) VERGİN, s.11-15. [Geri Dön](#)

(107) ROCHE, J./POULLE, A., Libertés publiques, Paris, 1990, s.106; BASDEVANT-GAUDEMET, Birigitte, Etat et Eglises en France, ROBBERS, s.129-158. Bu gelişmeye bakarak laikçiliğin, laikliğin çocuk hastalığı olduğunu ileri sürmek (VERGIN, s.13) kanımca doğru değildir. Çünkü ilkesi ayırımdır. [Geri Dön](#)

(108) İleten: AKYOL, Taha, Jakoben Devlet, Jakoben Hürriyet, Yeni Türkiye, 1997, n.17, s.479. [Geri Dön](#)

(109) ROBBERS, s.351, CASEY, James, Etat et Eglises en Irlande, ROBBERS, s.159-182; BIJSTERVELD, Sophie C., Etat et Eglises aux Pays-Bas, ROBBERS, s.225, 246. [Geri Dön](#)

(110) DURAND-PRINBORGNE, Claude, La laïcité, Dalloz, Paris, 1996, s.28. [Geri Dön](#)

(111) ROBBERS, s.351, 352, 358; ARSLAN, Ahmet, İslam, Laiklik ve Çağdaşlaşma, Türkiye Günlüğü, 1994, n.29, s.134; BOUILLON, s.30, 31. [Geri Dön](#)

(112) WALLIS, Roy/BRUCE, Steve, ileten: KADIOĞLU, s.75, 76. [Geri Dön](#)

(113) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kjeldsen (07.12.1976), Kokkinakis (2505.1993) kararları. [Geri Dön](#)

(114) AKTAN, Gündüz, Dinde Yenileşme ve Devlet, Radikal, 17.07.1999; VERGİN, s.11-15; KADIOĞLU, s.28, 29-33, 51, 75, 81, 97, 98, 121; HOCAOĞLU, s.58-67; TURGUT, Mehmet, Laiklik ve Demokrasi, aynı dergi, s.99, 100, 106; ERDOĞAN, aynı dergi, s.115; KILIÇBAY, s.118; YILDIZER, Refik, Demokrasi ve Agnostizm ya da Kemalist Tek Yolculuk, Yeni Türkiye, 1997, n.17, s.496; AKYOL, s.482. [Geri Dön](#)

(115) TOFRS, Rik, Etat et Eglises en Belgique, ROBBERS, s.18. [Geri Dön](#)

(116) BREZINSKI, Zbigniew, Esnek Batının Zayıf Surları, GARDELS, s.64. [Geri Dön](#)

(117) KADIOĞLU, s.51. [Geri Dön](#)

(118) Kur'an, Bakara, 148; Maide, 48; Fâtır, 32; Mü'minûn, 61. [Geri Dön](#)

(119) Kur'an, Bakara, 115. [Geri Dön](#)

(120) AKBAR, s.54, 55. [Geri Dön](#)

(121) DÜNDAR, Can, Sabah, 04.05.1997; TUŞALP, Erbil, Hürriyet, 24.07.1999. [Geri Dön](#)

(122) De l'étatisme à l' Etat de droit, Le Monde, 04.05.1991. [Geri Dön](#)

(123) Le Monde, 24.05.1991. [Geri Dön](#)

(124) CEMAL, Ahmet, Hukuk Kültürümüz "Uygar" mı? Cumhuriyet, 07.09.1998. [Geri Dön](#)

(125) HABERMAS, MANIN, iletlen: ERDOĞAN, Mustafa, Kamu Alanı ve Liberalizm, Yeni Türkiye, 1999, n.25, s.8, 9, 10. [Geri Dön](#)

(126) TANİLLİ, Server, Apo ve Apolar..., Cumhuriyet, 20.11.1998. [Geri Dön](#)

(127) RAZ/GRAY, iletlen: BARRY, s.65, 67, 68. [Geri Dön](#)

(128) Deyiş için bakınız: ERDOĞAN, Anayasal..., s.38. [Geri Dön](#)

(129) ERDOĞAN, Anayasal..., s.32. [Geri Dön](#)

(130) ÇAĞLAR, Bakır, iletlen: AKBAL, Oktay, "İmalat Hatalı Anayasa", Cumhuriyet, 29.12.1998. [Geri Dön](#)